

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ТОКАР МАРІАН ЮРІЙОВИЧ

УДК 061.2-043.86:32](477)

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ**

25.00.02 – механізми державного управління

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора наук з державного управління

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Львівському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Науковий консультант: доктор наук з державного управління, професор,
Петровський Петро Михайлович,
Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, завідувач кафедри державного управління.

Офіційні опоненти: доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України
Радченко Олександр Віталійович,
Національна академія державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, головний науковий співробітник науково-дослідного відділу;

доктор наук з державного управління, професор
Крутії Олена Миколаївна,
Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, професор кафедри політології та філософії;

доктор наук з державного управління,
Дакал Алла Василівна,
ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», доцент кафедри публічного адміністрування Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та соціальних наук.

Захист відбудеться «30» грудня 2020 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.142.04 у ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2 (корпус 24, зала засідань).

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого Міжрегіональної Академії управління персоналом (03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2).

Автореферат розісланий «1» грудня 2020 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М. Ф. Головатий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Державотворення сучасної України як європейської демократичної держави з часів відновлення національної незалежності у 1991 році пов'язане з незмінним бажанням громадян безпосередньо брати участь у суспільно-політичних процесах, мати вплив на державу, її внутрішньо- й зовнішньополітичні орієнтири, бути частинкою державної влади. Інституції громадянського суспільства (ГС), важливе місце серед яких посідають громадські організації (ГО), є активними учасниками державотворчих процесів. Досвід функціонування ГО у різних напрямках показує, що їхня діяльність є дієвим механізмом впливу окремих громадян, груп і суспільства в цілому на прийняття та реалізацію органами державної влади публічно-управлінських рішень. Однак практика активної участі ГО в державних справах через публічне управління є поки фрагментарною та тільки напрацьовує свої дієві алгоритми. В умовах новітньої незалежності Українська держава, хоч і не швидкими темпами, але поступово й достатньо динамічно вбудовує в конструкт публічної взаємодії держави та суспільства характер демократичних відносин, кінцевою метою чого видніється формування стабільної системи соціально справедливої, правової держави і громадянського суспільства.

У цьому контексті постає актуальне питання формування державної політики сприяння розвитку ГО, які закономірно можуть виконувати роль інтегруючого посередника у суспільно-політичних процесах і завдяки вмотивованим публічно-управлінським відносинам мають взяти на себе місію демократичного міжінституційного інструменту взаємодії держави й ГС. Адже в Україні визріло соціумне усвідомлення участі громадян у важливих суспільно-політичних процесах, що змушує державу адекватно реагувати на процеси державотворення, ідеологію (програму, плани) розвитку країни, еволюцію ГС тощо. Одночасно, слід розуміти, що ГС не є звичайним набором демократичних механізмів, інституцій і структур, а насамперед вільним та публічним середовищем, у якому громадяни відчують себе не просто важливою, а й центральною ланкою державного життя, зацікавленими ініціаторами й реалізаторами соціальних, загальносуспільних інтересів, учасниками життєво необхідних державотворчих процесів. Актуалізує тему й той факт, що в сучасних умовах розвитку України ГО слід сприймати необхідним елементом демократичного публічного управління, а її місію – механізмом інституційної самоорганізації з метою реалізації публічних інтересів громадян.

Відтак, зроблено акцент на організаційних, правових, інформаційних, технологічних механізмах державної політики, розуміння яких виводиться через: їхнє соціальне призначення (продукт людської життєдіяльності); цільовий і функціональний характер; встановлення чітких зв'язків і правил взаємодії між суб'єктами; системне вираження; прагматичність і реальність підходів; практичну інноваційність; динаміку і проблемно-дослідницьку суть.

Наукову основу досліджуваної проблеми становлять теоретичні й прикладні розробки закордонних та українських дослідників. Серед перших слід виділити погляди на державну політику таких вчених: М. П. Браун, А. Вайнінг і Д. Веймер, Е. Ведунг, Л. Ган і Б. Гогвуд, Р. Гейнеман, Г. Гекло, В. Гелстон, М. Говлет і

М. Рамен, Т.Р. Дайє, В. Данн, Г. Лассвелл, П. де Леон, П. А. Леслі, В. Парсонс, Б. Радін, Дж. Фішкін, Е. Янг Л. Куїнн та ін. Дослідницькі міркування і практичні ідеї дисертанта відштовхуються від концепції громадянського суспільства й теорії громадської відкритості Ю. Габермаса. Також використано раціональне обґрунтування взаємодії громадянського суспільства і держави, політика якої повинна спрямовуватися до синергетичного розуміння державотворення – єдності всіх суб'єктів цього процесу з урахуванням як окремих, так і спільних інтересів. У основу роботи закладено й розуміння взаємин держави і ГС В.Ф. Гегеля, еволюції ГС Д. Когена та Е. Арато, типів «публічних сфер» Дж. Кіна, розвитку модерного суспільства Т. Парсонса, екзистенціалізм Ж.-П. Сартра, гуманістичну психологію К. Роджерса, теорію мотивації А. Маслоу, технології відкритого простору Г. Оуена та фасилітації Д. Уейна, оновлення діяльності організацій за допомогою технологічних інновацій Л. Андерссона та Л. ван дер Гейдена, ідею брендингу С. Кумбера й П. Темпорала тощо.

Щодо українських дослідників, то концептуальна складова базового розуміння державної / публічної політики у різноманітних проявах міститься в працях В. Андріяш, Л. Антонова, В. Бакуменко, А. Бондаренко, К. Бліщук, В. Бульба, А. Дакал, О. Драган, І. Дробот, О. Євтушенко, І. Жаровська, В. Козак, І. Мельник, О. Петроє, О. Пухкал і О. Гомоляко, К. Семьоркіна, Т. Стадниченко і Ю. Ліснєвська, С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович, Х. Хачатурян, І. Черленяк, Є. Шахненко, Л. Шипілов, О. Чальцева та ін. Дослідження механізмів та якості надання публічних послуг із точки зору різних сфер впливу представляють А. Бондаренко, Н. Буличева, Н. Васильєва, І. Венедиктова, О. Євсюкова, П. Клімушин та Д. Спасібов, В. Козак, А. Ліпенцев і Ю. Жук, В. Місюра, О. Оболенський, В. Сороко, О. Попова, В. Тертичка, Л. Титаренко, О. Турков та ін.

Групу досліджень розвитку ГС та його інституцій у процесі взаємодії з державою склали праці таких вчених, як Т. Андрійчук, Д. Арабаджієв, В. Бондаренко, М. Бондаренко, Д. Волкова, Н. Гаєва, О. Гостева, П. Дігтяр, Н. Калашник, М. Кармазіна і О. Шурбована, А. Козирева, І. Колосовської, М. Корнишова, Л. Кормич і Д. Шелест, В. Кравчук, О. Крутій, Е. Кузнецов, М. Лациба, С. Москаленко, Н. Павлюк, О. Радченко, Ю. Савко, С. Сальніков, Т. Слинько та О. Кушніренко, І. Темех, О. Федорчак, О. Хуснутдінов. До того ж, у дослідженні використано матеріали про інституціональне представництво національних меншин, авторами яких є Л. Белей, М. Зан, Л. Лойко, О. Максименко, К. Червеняк, О. Щербатюк та ін. Увагу методологічним конструктам у своїх дослідженнях приділили вчені Н. Нижник і О. Машков, А. Немченко, І. Ніраз, П. Петровський, І. Черленяк, Є. Шахненко та ін.

Аналіз процесу розвитку ГО у сучасній Україні та проблем їх функціонування, а також місця й ролі у розбудові ГС й держави загалом, відображено в працях таких українських дослідників, як М. Канавець, О. Корнієвський, М. Назарук, І. Кондратенко, К. Левчук, М. Басараб. Із метою аналізу класифікації об'єднань громадян використані дослідницькі доробки Н. Гаєвої, С. Грудницької і Т. Руцинської, М. Менджул, М. Свиридової та ін. А інновації в публічно-управлінських відносинах знайшли своє відображення в дослідженнях М. Шульги, С. Шуляк та Ю. Любарова, В. Якобчук та ін.

Дослідження базується і на значній нормативно-правовій та інформаційно-статистичній базі, яку складають українські конституційні акти, закони, постанови, концепції, декларації, аналітичні матеріали органів державної влади й органів місцевого самоврядування, Укази Президента України, рішення Верховної Ради України, міжнародні документи, конвенції, хартії, в тому числі прийняті на рівні ЄС та ООН, тощо.

Разом із тим, залишається нагальною проблема систематизації потенціалу публічних взаємин органів державного управління, органів місцевого самоврядування та ГО для конкретизації практичних перспектив державотворчого процесу, інтеграції спектру наявного досвіду, інноваційних підходів, ініціатив і можливостей усіх суб'єктів публічно-управлінських відносин у сучасних умовах розвитку демократії та здійснення реформи децентралізації в Україні. Тому важливою актуальною проблемою, яка виноситься у дослідженні, є і спроба розв'язання концептуальної дилеми сутнісного розуміння державної політики, спрямованої на сприяння розвитку неурядових ГО, питання забезпечення концептуальної єдності публічно-управлінської діяльності ГО та держави, зростання рівня синергетичної взаємності, при якій механізми інституціоналізації ГО стали б пріоритетним напрямом майбутньої державної політики й державотворчих процесів загалом.

Відтак, у дисертації досліджується феномен «громадської організації» в контексті державної політики та розвитку сучасної системи публічно-управлінських відносин в Україні. Робиться спроба проаналізувати теоретико-методологічні принципи та підходи до розуміння державної політики, яка спрямована на сприяння розвитку системи ГО в Україні з погляду характеру взаємин публічної влади і ГС. Пріоритетними у дослідженні постають тематико-дослідницькі блоки про ГО як суб'єкти публічно-управлінських відносин та механізми їх взаємодії з публічною владою. Також акцентована увага на публічно-управлінських інноваціях, які пропонуються до впровадження в контексті пріоритетної співпраці держави й ГО.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є частиною напрацювань науково-дослідних робіт (НДР), які виконувалися в рамках наступних тематик: *Національні*: ДР № 0114U005094 (ДБ-834): НДІ політичної регіоналістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на тему «Політична еліта прикордонних регіонів країн Східної і Центральної Європи в період системних трансформацій» (2017 – 2018); ДР № 0119U100733: НДР кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на тему «Політична стабільність в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти» (2019 – 2023); ДР № 0120U101169: НДР кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України на тему «Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник регіонального розвитку та консолідації українського суспільства» (2020 – 2021); *Міжнародні*: Р № СВС 01008 на тему «Інноваційні методи в навчанні для підтримки партнерства – InovEduc» (ГО

«Агенція досліджень «Карпатія» – Norway Grants) (2014 – 2017); Р № СВС 01014 на тему «Обмін ноу-хау з євроінтеграції та досвідом транскордонної співпраці між Норвегією, Росією та Україною» (ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – Norway Grants) (2016 – 2017); Р № UP30017GR0037 на тему «Боротьба з етнічною дискримінацією та антисемітизмом в Закарпатті» (ГО «Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» – Фонд сприяння демократії Посольства США в Україні (U.S. Embassy in Ukraine)) (2017 – 2018).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних і практичних засад модернізації державної політики сприяння розвитку громадських організацій у сучасних умовах розвитку демократії та проведення реформи децентралізації, а також визначення перспективних напрямів і конкретних засобів вказаної модернізації.

Для досягнення мети дослідження було вирішено такі *завдання*:

- дослідити феномен «державної політики» як системи заходів реалізації інтересів держави і суспільства в умовах розвитку демократії та державного управління;
- проаналізувати теоретичне визначення «громадської організації» як демократичного елементу публічно-управлінських відносин та сформулювати авторське бачення функціонального стану досліджуваного феномену;
- обґрунтувати, вдосконалити й запропонувати нові методологічні засади дослідження процесу державного сприяння розвитку громадських організацій;
- окреслити авторське розуміння динаміки еволюції (етапізацію) громадських організацій у змісті їхнього місця в розвитку системи публічно-управлінських відносин в Україні;
- розробити нові підходи до розуміння суб'єктності громадських організацій як ефективного елемента публічного управління та запропонувати функціональне визначення суспільно-корисної громадської організації та механізми її інституціоналізації в процесі співпраці з державною владою;
- сформулювати сутнісне розуміння державної політики сприяння розвитку громадських організацій, подати атрибути і механізми модернізації їхньої взаємодії з публічною владою;
- обґрунтувати причинні важелі визнання державою соціально-консолідуючої ролі громадських організацій, у тому числі – національних меншин;
- довести необхідність застосування публічно-управлінських та інших інновацій у процесі публічної взаємодії держави і громадських організацій крізь механізми інституційного ребрендингу та застосування діджиталізації послуг.

Об'єкт дослідження – процес взаємодії державної влади із громадськими організаціями в Україні.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні й практичні засади модернізації механізмів державної політики сприяння розвитку громадських організацій в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети й реалізації завдань дослідження використано сучасну наукову методологію. Вона включає в себе специфіку подвійного тестування багатоаспектного науково-практичного дослідження у змісті: 1) використання низки базових і допоміжних методів до функціонального

визначення сутності досліджуваного феномену; 2) предметного застосування міждисциплінарних підходів до прагматичної державної політики сприяння розвитку громадських організацій.

Виходячи з цього, автор дисертації доводить достовірність результатів дослідження за допомогою модифікації системного та інституціонального методів, композиції синергетики, соціальної діалектики, порівняльного аналізу і синтезу, аналогії, структурно-функціонального, компаративного, феноменологічного та ситуаційного методів, методу індукції та дедукції, моделювання, ідентифікації, фасилітації та ін. Характерною особливістю використання методології є гнучкість методів та підходів, а також можливість їх наскрізної й перехресної модифікації, спрямованої на дослідження декількох взаємопов'язаних явищ системного ряду – держава, суспільство (ГС), громадські організації (об'єднання громадян). Також використано концептуальні засади соціального управління, програмно-цільового підходу, стратегічного менеджменту, методології суміжних дисциплін і т.д., що впливають на властивість варіативності виконання конкретних тематичних завдань розвитку відносин між державою і ГС, а отже мають перспективи бути успішно задіяними у процесі модернізації механізмів державної політики сприяння розвитку ГО в Україні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних та практичних засад модернізації державної політики сприяння розвитку громадських організацій в сучасних умовах розвитку демократії та децентралізації державного управління, де:

вперше:

- обґрунтовано модель «дзеркала-випрямляча» як конструкту функціональної самоактуалізації громадян та коригування послуг і дій влади щодо взаємодії з інституціями ГС, що змінює існуюче формальне ставлення до міжсуб'єктних відносин і є практичним відображенням інноваційних механізмів та інструментів їх публічно-управлінської діяльності;

- запропоновано метод публічного взаємосприяння, в основу якого закладено мобілізаційно-організаційний підхід, який спрямований на зростання рівня взаємності та відповідальності суб'єктів публічної взаємодії, при якому інституціональна єдність сприяє переростанню державної політики у сервісно-орієнтовану публічну політику завдяки: конструюванню відкритого (публічного) середовища, в якому формується розуміння спільного проекту сервісно-соціального розвитку; консенсусному узгодженню публічних інтересів крізь призму синергетичного громадсько-державного управління; моделюванню публічно-управлінської діяльності;

- запропоновано консенсусну модель узгодження публічних інтересів інституцій громадянського суспільства і публічної влади, яка відрізняється від відомих раніше тим, що може бути застосована як мобілізаційно-інтеграційний засіб організації громадян у будь-якому територіальному середовищі (територіальна громада, регіон, країна в цілому);

- запропоновано та обґрунтовано організаційно-управлінські, правові й інноваційно-технологічні підходи до підтримки і стимулювання ГО як соціального медіатора в стабільних і кризових умовах розвитку держави, зокрема,

на відміну від усталених організаційних (спрощена процедура реєстрації, відміна територіального статусу, видової відмінності), та запровадження «режиму максимального сприяння розвитку громадських організацій в кризових ситуаціях»;

удосконалено:

– методологічні підходи до визначення механізмів публічної взаємодії держави й громадських організацій, що відрізняються від класичного інституційного підходу і передбачає їх розгляд крізь переоцінку місця і ролі ГО у житті держави та суспільства, а також модернізації методу синергетики, що характерний синтезуванням «природної енергії» інституцій держави й ГС у напрямку досягнення державотворчих цілей та активізації їх соціально орієнтованої публічно-управлінської діяльності;

– розуміння публічної політики як системи заходів реалізації публічних інтересів держави і громадянського суспільства та обґрунтування необхідності застосування низки дієвих управлінських механізмів реалізації вказаної політики, до яких відносяться: організаційні, правові, інформаційні, технологічні, ін. (зміст державної політики у напрямку сприяння розвитку ГО в Україні визначається позиціонуванням їхньої ролі в просторі публічної політики, усвідомленням державою ступеня готовності у тісній співпраці з інституціями ГС до виконання синергетичних дій у напрямку державотворення, розрахунків публічної політики влади в напрямку ефективного використання потенціалу ГО, застосуванням публічно-управлінських інновацій у їхній суспільно-корисній діяльності, вдосконаленням нормативно-правової бази їх функціонування і взаємного бажання сторін співпрацювати заради розбудови стабільної, соціально справедливої, правової держави);

– формулювання атрибутів державної політики сприяння розвитку ГО (публічність, легітимність, всезагальність, цілеспрямованість, автономність, динамічність, інноваційність), які вдосконалюють і конкретизують практичну складову загальноприйнятих атрибутів політики (адміністративні повноваження, компетенція, впорядкованість, ін.) й тісно пов'язані з характером функціонування політичного режиму, рівнем охоплення публічною владою спектру забезпечення інтересів громадян, можливостей їх допуску до обговорення та прийняття суспільно важливих рішень, соціально орієнтованого призначення послуг);

– особливості суб'єктності громадських організацій у публічно-управлінських відносинах (суб'єктність як наслідок діалектичної єдності держави і громадянського суспільства та готовність до виконання суспільно-корисних дій, об'єктивне усвідомлення взаємозалежності й нерозривності публічно-управлінських процесів, стимулювання інституцій до тісної публічної співпраці з суб'єктами суспільно-державної взаємодії для синергетичного ефекту, що спрямований на забезпечення публічних (в тому числі й соціальних) інтересів усіх громадян, а державу – до глибшої децентралізації системи публічного управління, що прискорено перетворюватиме державну політику в політику публічну, до переоцінки ставлення щодо перспектив розвитку ГС). запропоновано функціональне визначення суспільно-корисної ГО та механізми її інституціоналізації в процесі співпраці з державною владою, що відрізняється від існуючих підходів у національній практиці;

– періодизацію розвитку громадських організацій в Україні у контексті публічної взаємодії держави і громадянського суспільства (у основу закладено хроніку суспільно-політичного розвитку України, у якій відображено активність / пасивність ГО та їх публічно-управлінська вмотивованість, а також кількісні, якісні та змістовні складові їхньої діяльності, еволюцію законодавчих підвалин їх функціонування, специфіку публічних взаємин з органами державної влади: 1) 1987 – 1990 роки – стихійно-організаційний етап; 2) 1990 – 1998 роки – базово-нормотворчий етап; 3) 1999 – 2005 роки – масово-мобілізаційний етап; 4) 2006 – 2012 роки – частково-інституційний етап; 5) 2013 – 2017 роки – активістсько-волонтерський етап; 6) 2018 рік – по теперішній час: суспільно-інституційний етап);

– підходи до застосування міжнародного досвіду державного сприяння розвитку ГО (профільна взаємодія, коли міністерські відомства на пряму співпрацюють з відповідними організаціями (приклад Румунії), ефективність процедури надання сервісних послуг та її діджиталізації (приклад Польщі), скоординована державна політика сприяння розвитку ГО і, зокрема, етнопонаціональних спільнот (приклад Угорщини), що відрізняється від формально-загального й ситуативного підходу до взаємодії держави й ГО;

– розуміння соціально орієнтованих інструментів модернізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства шляхом удосконалення механізмів діджиталізації публічних послуг за допомогою використання потенціалу ГО й діджитал-стратегії «Соціальний сервіс-провайдер громади»;

– обґрунтування підготовки проекту та ухвалення спеціального Закону України «Про громадські організації» (виділення суб'єктності з-поміж інших об'єднань громадян мотивується необхідністю державної уваги до розвитку ГО, демократизацією публічно-управлінських відносин, еволюцією громадянського суспільства, поглибленою децентралізацією, партнерством із територіальними громадами, цільовою прагматикою соціально-сервісної діяльності ГО, відродженням волонтерства тощо);

дістали подальшого розвитку:

– категоріально-понятійний апарат теоретичного забезпечення державно-управлінської науки за допомогою введення в науковий обіг предметних словосполучень, зокрема «суспільно-корисна громадська організація», «інституційний ребрендинг ГО», «функціональний комплаєнс ГО», «соціальний сервіс-провайдер» тощо;

– характеристики різновидності громадських організацій, зокрема на відміну класичних підходів до типології запропоновано якості сучасного оновлення та параметри публічного позиціонування ГО суспільно-корисної дії, в тому числі інституцій, що представляють національні меншини, ін.;

– підходи до стратегічного планування державної політики щодо стимулювання розвитку інституцій «третього сектора» та їхньої співпраці з державними інституціями, а саме – визначення суспільних пріоритетів, узгодження інтересів сторін, перспективне планування дій, взаємна відповідальність та контроль;

– аналіз наявного нормативно-правового забезпечення державою діяльності ГО та обґрунтування необхідності його вдосконалення шляхом конкретизації

правової й публічно-управлінської суб'єктності, на відміну від існуючої узагальненості в рамках статусу об'єднань громадян;

– застосування публічно-управлінських інновацій у напрямку надання громадськими організаціями послуг населенню, в тому числі в місцях (регіонах) із вразливою соціальною інфраструктурою через удосконалення механізмів і процедур надання публічних послуг громадянам, що сприятиме консолідації етнонаціональних спільнот, співпраці ГО з ОТГ тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що найважливіші теоретико-методологічні положення, висновки та рекомендації були використані під час підготовки нормативних, стратегічних і оперативних документів, методичних рекомендацій щодо діяльності органів публічної влади, в тому числі на регіональному рівні, а також у організаційній та викладацькій роботі в закладах вищої освіти, що сприятиме вдосконаленню питань державного сприяння розвитку громадянського суспільства, діяльності громадських організацій, їхньої взаємодії з публічною владою тощо. Основні результати роботи використано:

– в діяльності Громадської ради при Закарпатській обласній державній адміністрації (під час публічного громадського обговорення проекту Антикорупційної програми Закарпатської обласної державної адміністрації на 2020 рік, а саме – щодо активного залучення до контролю за виконанням програми представників громадських організацій регіону; обговорення питань порядку денного робочих засідань Громадської ради при Закарпатській обласній державній адміністрації та в змісті виконання Програми соціально-економічного та культурного розвитку Закарпатської області на 2020 р., а також при реалізації Перспективного плану об'єднання територіальних громад у Закарпатській області в частині використання пропозицій щодо механізмів взаємодії громадських організацій, органів публічної влади та Центрів надання адміністративних та соціальних послуг населенню; щодо реалізації в регіоні державної політики з питань соціального захисту дітей, забезпечення якісного і своєчасного надання публічних послуг закладам Закарпатської області, які опікуються дітьми та тіснішої співпраці з органами публічної влади взяті до уваги робочою групою з метою практичного їх використання; розробки рекомендацій щодо використання можливостей громадських організацій у процесі надання публічних послуг територіальним громадам у Закарпатській області з метою аналізу співпраці ГО із органами публічної влади в контексті здійсненні Перспективного плану об'єднання територіальних громад у Закарпатській області) (довідка від 26 червня 2020 року);

– в прикладній науково-дослідницькій роботі ГО «Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» (Ужгород) (проведення соціологічних зрізів, інших досліджень (опитувань, анкетувань), розробка і подання аналітичних записок, рекомендацій, анкет тощо) (довідка від 28 вересня 2020 року);

– у викладацькій роботі на кафедрі політології і державного управління в ДВНЗ «Ужгородський національний університет» при розробці авторських робочих програм навчальних дисциплін «Публічне адміністрування в неурядових організаціях», «Механізми громадського контролю в публічній політиці» та

«Управління в громадських організаціях», а також їхнє використання в навчальному процесі згідно з навчальним планом для студентів бакалаврської програми факультету суспільних наук УжНУ за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування (ОС бакалавр) (акт впровадження від 1 вересня 2020 року);

– в організаційній, науково-дослідній та науково-аналітичній діяльності НДІ державотворення і публічного управління ПЗВО «Карпатський університет імені Августина Волошина» (проведення курсів наукового стажування й кар’єрного вдосконалення, дослідження проблем українського державотворення, обговорення сучасних проблем державного управління на конференціях та круглих столах) (довідка від 28 вересня 2020 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною роботою, що містить тези, положення, ідеї, розробки, висновки та пропозиції, які характеризуються науковою новизною і належать особисто автору. Окрему інформацію про особистий внесок здобувача в наукових працях підготовлених у співавторстві, наведено у переліку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Найважливіші положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних, за міжнародною участю, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях: «Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у XX – на початку XXI століть» (Ужгород, 2014), «Утворення Першої Чехословацької Республіки та її вплив на долю народів Центрально-Східної Європи» (Ужгород, 2018), «Гендерна рівність як основа демократії» (Львів-Брюховичі, 2018), «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (Львів, 2018), «Європейська інтеграція України в час нових викликів і загроз» (Чернівці, 2019), «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» (Satu Mare, Romania, 2019), «Карпатська Україна – незалежна держава»: до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України (Ужгород, 2019), «Проблеми розвитку публічного управління в Україні» (Львів, 2019), «Публічне управління XXI століття: синтез науки і практики» (Харків, 2019), «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри» (Івано-Франківськ, 2019), «Development of Legal Science: choice mechanisms and priorities implementation» (Snina, Slovak Republic, 2019), «Odborna konferencia s medzinárodnou účasťou «Trauma v detstve... čo ďalej?» (Piešťany, Slovak Republic, 2019), «Kultúra rómov v digitálnom prostredí» (Prešov, Slovak Republic, 2019), «Цивілізаційні процеси українського націотворення, державного й церковного будівництва: уроки минулого століття і виклики сьогодення» (Ужгород, 2019), «Rómovia – rodina – pribuzenstvo. Interdisciplinárny pohľad» (Prešov, Slovak Republic, 2019), «Інноваційні технології як фактор розвитку суспільства» (Київ, 2019), «Місцеві вибори – 2020: законодавчі зміни та політичні реалії» (Ужгород, 2020), «Публічне у правління XXI століття: портал можливостей» (Харків, 2020), «Розвиток публічного управління в Україні» (Львів, 2020), «Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку» (Київ, 2020), «Публічне управління у цифровому суспільстві» (Дніпро, 2020).

Публікації. Наукові результати дисертації опубліковано у 77 наукових працях, зокрема, в 1 одноосібній, 6 колективних монографіях; 21 статті у наукових фахових виданнях України, які входять до наукометричної бази Index Copernicus, наукових періодичних видань інших держав (у тому числі Web of Science); 15 тезах доповідей (статтях) у матеріалах вітчизняних і зарубіжних конференцій; 2 практичних посібниках; загалом у 37 наукових працях, що додатково висвітлюють результати дисертації.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 563 сторінки, обсяг основного тексту – 465 сторінок. Робота містить 9 таблиць, 12 рисунків, 5 схем. Список використаних джерел налічує 594 найменування, з них 57 іноземних.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, розкрито стан розробки наукової проблеми, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; охарактеризовано наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення; наведено дані щодо апробації результатів дослідження, публікацій з теми дисертації; визначено структуру й обсяг роботи.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні засади державної політики сприяння розвитку громадських організацій в Україні»* – на основі аналізу наукових розробок українських і закордонних учених досліджено концептуальні засади державної політики як системи заходів реалізації інтересів держави і суспільства, проаналізовано феномен ГО як демократичного елементу публічного управління, відображено й модифіковано методологічні підґрунтя дослідження проблем їхнього функціонування, охарактеризовано процес еволюції нормативно-правового забезпечення суб'єктності ГО. Розкрито зміст теоретико-понятійного апарату за напрямом наукового дослідження. Вдосконалено розуміння публічної політики як системи модернізаційних заходів реалізації публічних інтересів держави і суспільства. Акцентовано увагу на використанні різноманітних теорій та концептів про державну й публічну політику, публічне управління, методологію дослідження, інші питання публічного позиціонування досліджуваного феномену, в яких конкретизовано механізми й ефективні заходи реалізації політики з урахуванням інтересів держави і ГС.

Доведено необхідність активізації публічної суті ГО як демократичного елементу публічного управління. Запропоновано означення, які характеризують організаційну сутність громадської організації. Виділено узагальнені функції ГО, до яких віднесено наступні: інституціональна, децентралізаційна, інтеграційна, захисна, виховна, кадрова, комунікативна, контролююча, регулятивна, управлінська. У дискусії навколо науково-практичної дилеми «інститут – інституція» по відношенню до ГО аргументовано логічність і практичну доцільність визначення – «інституція». Виведено авторське визначення досліджуваного суб'єкту: громадська організація – це, в широкому значенні, інституція громадянського суспільства, а у вузькому – позадержавне добровільне

самодіяльне об'єднання громадян, яке є інструментом забезпечення їхніх публічних суспільно-державних прав та інтересів.

Проаналізовано й удосконалено методологічні підходи до дослідження проблем оптимізації державного сприяння розвитку ГО України та їхнього функціонування. Обґрунтовано, що кожний із названих методологічних концептів сутнісно пов'язаний із проблемою організації та функціонування ГО як певної динамічної системи в публічно-управлінських відносинах. Акцентовано увагу на вдосконаленні методологічних конструктів системного, інституціонального та синергетичного підходів у публічному управлінні. Здійснено спробу екстраполяції методу фасилітації на суспільну життєдіяльність об'єднань громадян – організацію високоякісного процесу публічної взаємодії інституцій держави і суспільства. Підкреслено, що проблема носить прикладний і міждисциплінарний характер, що також відображено у змісті методологічного обґрунтування, оскільки зосереджує увагу на місці й ролі публічних інтересів громадян за допомогою їхніх об'єднань у середовищі ГС, відслідковує динаміку створення, розвитку, діяльності ГО. Авторські припущення є наслідком синергії гнучкості усталених методологічних концептів. Досліджена система методологічних підходів сприяє розкриттю базових положень наукової проблеми й дозволяє визначити основні напрямки оптимізації державної політики сприяння розвитку ГО. Підтверджено динамічність феномену, вразливість до будь-яких змін і традиційний вплив на суспільно-політичні відносини, явища, процеси, що спонукає до щоразу нових спроб осмислення і застосування сучасних суспільно-технологічних моделей, спрямованих на оптимізацію всього спектра публічно-управлінських, соціально-економічних, суспільно-політичних та інших аспектів розвитку системи загальнодержавних координат. Обґрунтовано суспільно-історичні передумови та еволюцію нормативно-правового визнання державою актуалізованої суб'єктності ГО.

Наголошено, що важливою складовою чіткого розуміння законів розвитку ГО на українських землях є знання національної історії, народних традицій, громадянського виховання і політичної культури. Актуалізація місця ГО у цьому контексті залежить від чіткого розуміння сутності її публічного функціонування, а питання щодо публічно-управлінських повноважень та можливостей окремих видів об'єднань громадян знаходить своє відображення в змісті затверджених законодавчих обмежень та допустимих норм їхньої діяльності. Показана динаміка уваги до феномену «ГО» в змісті норм усіх Конституцій, які вводилися в дію не теренах українських земель упродовж XX століття, що свідчить про ознаки традиційного колективізму українців, видової варіативності загальної організаційно-правової форми, прихильності держави до виконання ГО чітких функцій у процесі розвитку державотворення.

У **другому розділі** – *«Громадські організації – суб'єкти публічно-управлінських відносин»* – досліджено динаміку й проблеми розвитку ГО України в контексті публічної взаємодії держави і громадянського суспільства, акцентовано на механізмах здійснення даного процесу крізь призму різновидної діяльності ГО та проблем їхньої інституціоналізації, визначено й охарактеризовано особливості суб'єктності ГО у публічно-управлінських відносин та обґрунтовано функціональне визначення суспільного значення ГО.

Розроблено авторську етапізацію розвитку ГО в Україні у контексті публічної взаємодії держави і ГС. Крізь призму їхньої історичної еволюції, поетапного аналізу впливів внутрішнього і зовнішнього чинників на цей процес, досліджено аспекти їх публічно-інституціонального позиціонування в загальноприйнятій системі об'єднань громадян (унормованій законодавчо). Доведено, що динаміка процесу громадянської самоорганізації українців та участі в публічно-управлінських відносинах свідчить про характерні особливості та наявні проблеми публічної взаємодії органів державної влади й інституцій ГС. Наголошено, що кожен із етапів супроводжувався синхронним поживавленням уваги до життєдіяльності ГО як з боку громадськості, так і державних інституцій. Охарактеризовано різновидності ГО на основі конкретизації їхньої видової діяльності, оновлення інституціонального бренду та перегляду її місця і ролі як сервісно-орієнтованої суспільно-корисної інституції в сучасних публічно-управлінських відносинах. Одночасно наголошено на тому, що визріла необхідність вдосконалення національного законодавства у напрямку видового уточнення всіх спектрів публічної життєдіяльності ГО в Україні, з метою уникнення їхньої формалізації. Беручи до уваги публічну роль громадянського суспільства в сучасному демократичному світі й спрямування держави на її соціально-сервісну орієнтацію, виділено низку пріоритетних функцій ГО нового функціонального суспільно-корисного виду – соціального сервіс-провайдера. Його визначення проектується крізь аналіз публічно-прагматичної діяльності, спрямованої на забезпечення процедури надання соціальних послуг усім громадянам, колективним формам їхньої самоорганізації, в тому числі в локаціях чи регіонах із вразливою соціальною інфраструктурою. Укладено основні професійно орієнтовані напрямки, що фахово аналізують предметне поле функціонування й видової градації об'єднань громадян і, зокрема громадських організацій. До них віднесено: юридично-правовий, суспільно-політологічний, соціально-соціологічний, господарсько-економічний та публічно-управлінський. Виділено декілька універсальних критеріїв різновидності об'єднань громадян та кроки якісного оновлення публічно-інституційного позиціонування ГО з метою її подальшої суб'єктності в публічно-управлінських відносинах. Також конкретизовано параметри публічного позиціонування ГО суспільно-корисної дії в сучасних умовах суспільно-державних взаємин.

Удосконалено особливості суб'єктності ГО у публічно-управлінських відносинах та підходи до їх актуалізованого позиціонування в системі розвитку публічно-управлінських відносин. Виділено суб'єкт «ГО» з-поміж середовища об'єднань громадян України. Враховуючи традиційну інституціональну, інтеграційну, комунікативну, контролюючу, регулятивну та захисну функціональну спроможність ГО, особливу увагу зосереджено на набутті суб'єктності ГО в публічно-управлінських відносинах демократичної держави і ГС. Висловлено думку про активізацію оновленої процедури інституціонально-функціональної діяльності ГО внаслідок використання нових підходів до публічно-управлінської, технологічно-інноваційної, сервісно-орієнтаційної та суспільно-корисної парадигми. Доведено, що питання визначення публічної суб'єктності ГО як соціальної інституції громадянського суспільства, а особливо як сервіс-провайдера й суспільно-корисного суб'єкта публічно-управлінських відносин із

поміж різноманітних об'єднань громадян є наскрізним важелем оцінки якості рівня демократичних змін у сучасній Україні. Усвідомлення такої позиції гармонізує публічно-управлінські відносини між державою та суспільством і сприятиме системності, ефективності й мобільності державної політики сприяння розвитку ГО. Визначення їх суб'єктності через чітке усвідомлення її різновидної адаптації до суспільних реалій та особливостей розвитку децентралізованої держави, яка здійснює соціально-орієнтовану політику й спроможна на ефективну співпрацю з суспільно-корисними інституціями ГС, є одним із якісних результатів її реалізації. А набуття ГО якісно нового соціального атрибуту дасть можливість констатувати, що новий їх вид – це наслідок усвідомленої, цілеспрямованої та відповідальної соціально-рольової активності, що проявляється у готовності публічної інституції до виконання сервісно-орієнтованих суспільно-корисних дій. Відтак, суб'єктність ГО є і стимулом до тісної публічної співпраці зі суб'єктами суспільно-державної взаємодії для синергетичного ефекту, що спрямований на забезпечення публічних (зокрема, соціальних) інтересів усіх громадян. Загалом зазначено про компоненти активності ГО крізь призму агрегації ресурсів. Запропоновано складові суб'єктності ГО. Серед них: схильність до автономії та самоорганізації; саморегулювання діяльності (саморозвиток); усвідомлення функціональної суті; формулювання суспільно-корисних цілей (цілеспрямованість); сервісно-орієнтоване призначення (надання послуг); свобода вибору соціальної дії; відповідальність за результати; агрегація інтелектуальних та інших ресурсів; готовність до співпраці тощо.

Запроваджено новий підхід до функціонального визначення суспільно-корисної ГО як соціального сервіс-провайдера. Визначено принципові переваги властивості такої ГО. Наголошено, що суб'єктність визначальним чином впливає і на демократичність держави, ініціює кардинальні зміни в ставленні до перспектив розвитку ГС, схиляє державу до глибшої децентралізації системи управління, що перетворюватиме державну політику в публічну, а також сервісну політику. Функціональне означення соціального сервіс-провайдера як сучасного суспільно-корисного виду ГО є також визнанням основоположних принципів демократично змінюваної держави. Воно унаочнює принципові властивості ГО як потенційного соціального партнера держави й суспільства й синергетично спонукає до реалізації важливих суспільно-корисних дій. Доведено, що суспільно-корисна громадська організація є джерелом не тільки публічно-управлінських змін у синергетичних суспільно-державних діях, а й закладає цілком новий тип мислення сучасного громадянина, котрий ставить на якісно новий рівень проблему публічного сервісу і формує нову культуру комунікацій усіх публічних суб'єктів державотворення. Наголошено, що саме в умовах вдосконалення публічного управління ГС та його інституції мають можливість набувати необхідної суб'єктності та стають повноцінним публічним суб'єктом демократичного розвитку держави і суспільства. Тому важливим є питання своєчасної оптимізації теоретико-методологічних засад і практичної складової розвитку механізмів взаємодії держави та ГО. Наголошено, що прагматика державотворення повинна сприяти вмотивованому усвідомленню такої співпраці й суспільної користі для життя держави і суспільства.

У **третьому розділі** – *«Концептуальні засади перспектив державної політики сприяння розвитку громадських організацій»* – запропоновано авторський підхід до вирішення концептуальної дилеми сутнісного розуміння державної політики сприяння розвитку ГО та механізмів їх інституціоналізації у змісті співпраці з публічною владою. Актуалізовано на розробленні консенсусної моделі узгодження інтересів інституцій ГС і публічної влади й особливостях та механізмах публічної взаємодії держави, громадських організацій і територіальних громад.

Досліджено варіативність моделювання публічної взаємодії влади з ГО в Україні за пріоритетними напрямками. Запропоновано авторський підхід до окреслення основних атрибутів державної політики розвитку ГО у сучасній Україні, які сприятимуть ефективному функціонуванню ГС й активній комунікації між усіма суб'єктами суспільно-державних відносин. Серед них: публічність, легітимність, всезагальність, цілеспрямованість, автономність, динамічність, інноваційність. Запропоновано консенсусну модель узгодження публічних інтересів інституцій ГС і публічної влади, в основу якої закладено мобілізаційно-інтеграційний засіб організації громадян та рольову функцію суспільно-корисної дії. Авторський підхід до змістовного сприйняття взаємозалежності інституціональних суб'єктів, які представляють державу й ГС аргументується веденням цілеспрямованої державної політики з метою стимулювання розвитку «третього сектора».

Сформульовано сталий алгоритм публічно-інституціональної співпраці, який можна зобразити у вигляді детермінуючого ряду елементів: інтерес, мотив, можливість, стратегія, засоби, спроба, результат тощо. Запропоновано й авторський «метод публічного взаємосприяння», який спрямований на зростання рівня взаємності та відповідальності суб'єктів публічної взаємодії, при якому інституціональна єдність сприяє переростанню державної політики у сервісно-орієнтовану публічну політику. Метод увібрав у себе такі форми сприяння розвитку ГО в Україні покроково як: 1) конструювання відкритого (публічного) середовища, в якому формується розуміння спільного проекту сервісно-соціального розвитку (базис – свідомість, культура, правила, норми); 2) пошук моделі консенсусного узгодження публічних інтересів крізь призму синергетичного громадсько-державного управління (посередництво громадської організації суспільно-корисної дії, інший структурний центр акумуляції, планування та реалізації спільних інтересів); 3) усвідомлене моделювання публічно-управлінської діяльності (спільне консенсусне вирішення суспільно значимих завдань через активну співпрацю сервісно-орієнтованих суб'єктів). Наголошено, що моделювання публічної взаємодії держави з ГО в Україні можливе лише за умов комплексного синергетичного підходу всіх суб'єктів публічно-управлінських відносин до розуміння проблеми. Всі сторони мають мати чітке уявлення про пріоритетність державотворчих цілей та свою рольову відповідальність за їх досягнення. Усвідомлення незворотних демократичних процесів має бути відповідним чином унормоване на законодавчому рівні, так само як і механізми та інструментарій реалізації загальнонаціональної стратегії сервісно-орієнтованих держави й ГС. Роль ГО у майбутньому конструкті публічної

взаємодії слід виокремити й наділити суспільно-корисною суб'єктністю соціального сервіс-провайдера. Підкреслено, що нові підходи наближають ГС до апробації нових механізмів сервісно-орієнтованої системи публічного управління, що сприяють варіативності їх специфіки в процесі здійснюваних в Україні децентралізаційних змін.

Запропонована модель консенсусного узгодження публічних інтересів крізь призму синергетичного громадсько-державного управління. Вона є однією із багатьох можливостей залучення зацікавлених публічних інституцій до загальнодержавної співпраці й виступає важливим контентом соціальної комунікації, основою координаційно-управлінської діяльності, що загалом здійснює реальний та ефективний вплив на розвиток публічного управління. Зазначено, що місце державних інституцій у пропонованій моделі консенсусного узгодження публічних інтересів крізь призму синергетичного громадсько-державного управління не применшується, а тим більше не нівелюється взагалі. Вони й надалі повинні відігравати важливу роль у публічному прийнятті рішень. Більше того, саме органи державної влади в силу своїх компетенцій повинні стимулювати громадян через ГО до співпраці та ініціювати публічні заходи, громадські слухання і дискусії з приводу розробки й надання пропозицій стосовно пріоритетів розвитку держави та ГС. Тому модель є однією із багатьох можливостей залучення зацікавлених публічних інституцій до загальнодержавного контексту та виступає важливим ланцюгом публічної комунікації. Акцентовано увагу на конкретних механізмах оптимізації скоординованої публічно-управлінської діяльності інституцій ГС й демократичної держави. Пропонована модель консенсусного узгодження публічних інтересів крізь призму синергетичного громадсько-державного управління є співзвучною з реформою децентралізації в Україні й переорієнтовує частину публічно-управлінських повноважень у напрямку громадянської суб'єктності. Аргументовано, що успішне застосування моделі можливе при усвідомленні таких складових як: інституціональна відповідальність; конструктивне мислення; управлінська і технологічна інновація; практична спрямованість; доступ до публічної інформації; рівноправність публічних інтересів; толерантність суб'єктів; обґрунтованість дій; пріоритетність і продуктивних ідей; стратегічне планування; консенсусне узгодження та прийняття публічних рішень.

Проаналізовано сучасний стан державної політики у напрямку сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні з акцентом на увагу до таких його інституцій як ГО суспільно-корисної дії. Зроблено спробу конкретизувати умови, за яких значно зростає їхня роль у суспільно-державних відносинах та в змісті реалізованої реформи децентралізації системи управління. Наголошено на усвідомленні громадянами України державотворчої сутності публічного управління, яка передбачає активну демократизацію та публічну відкритість дій усіх учасників управлінсько-інноваційного процесу, в тому числі залучення до обговорення й прийняття суспільно значимих рішень. Запропоновано авторські орієнтири напрямів оптимізації державної політики сприяння розвитку громадських організацій в Україні, їх функціональних варіацій, суспільно-корисної суб'єктності та відповідного законодавчого вдосконалення.

Обґрунтовано можливості публічної співпраці суспільно-корисної громадської організації з об'єднаною територіальною громадою у розрізі наступних позицій: мотиваційна, кадрова, функціональна та інноваційна. Аргументовано, що прояви публічної взаємодії громадських організацій із ОТГ знаходять своє відображення у кардинальній перебудові сутнісного функціонування ГО як інституції ГС (від інституційного ребрендингу до законодавчого закріплення за ГО нових форм суспільно-корисної дії, запровадження управлінських і технологічних інновацій у діяльності), а також налагодженню тісних контактів між ГО та ОТГ (переорієнтація суб'єктів публічної взаємодії на надання сервісних послуг). Обґрунтовано, що ефект сприяння розвитку ГО на сучасному етапі в контексті їх публічної взаємодії з усіма учасниками публічно-управлінських відносин має внутрішні та зовнішні загрози, які можуть виникати в процесі співпраці.

У **четвертому розділі** – *«Головні напрямки державної політики сприяння розвитку громадських організацій в Україні»* – обґрунтовано причинні важелі визнання державою соціально-консолідуючої ролі ГО у змісті викликів сучасного державотворення. Актуалізовано на механізмах міжсуб'єктної публічної взаємодії в кризових ситуаціях та соціально-консолідуючій ролі ГО, які впливають на рівень соціальної відповідальності та громадянської культури населення. Виділено декілька найбільш вразливих для сучасної України кризових ситуацій, які мають очевидний вплив на стабільність розвитку держави й потребують адекватної реакції з її боку в напрямку взаємовигідної співпраці з інституціями ГС: 1) політична (економічна) криза; 2) екологічна (техногенна) катастрофа; 3) війна (інший вид збройний конфлікту); 4) міжнаціональний (етнічний) конфлікт; 5) вірусна епідемія (масовий спалах будь-якої хвороби) та ін. Обґрунтовано, що при таких обставинах у державну політику слід закладати механізми сприяння реалізації функціонального потенціалу ГО, які володіють значним людським капіталом, оперують провідними інтелектуальними, креативними, інноваційними та іншими характеристиками в своїй діяльності. Запропоновано введення «режиму максимального сприяння розвитку ГО в кризових ситуаціях» за допомогою використання двох публічно-управлінських блоків: державне забезпечення (адекватна оцінка кризової ситуації; прогноз і контроль використання матеріально-фінансових та людських ресурсів; чітке планування дій суб'єктів антикризової програми; ефективне управління, публічно-управлінський та інший супровід; визначення напрямів співпраці й статусу організацій суспільно-корисної дії в конкретних кризових ситуаціях) та державне стимулювання діяльності інституцій ГС (здійснення інформаційно-просвітницької роботи; захист соціально вразливих груп населення; надання соціально-сервісних послуг громадянам; підтримка волонтерського руху й спрощення державно-податкового режиму в змісті супроводу матеріально-технічної допомоги громадянам; здійснення правового та іншого консультативно-дорадчого супроводу; стимулювання процесу діджиталізації сервісних послуг; підтримка прямої комунікації громадських організацій із територіальними громадами; стимулювання активної роботи в місцях (регіонах) із вразливою інфраструктурою; проведення незалежних експертно-аналітичних досліджень; надання пропозицій щодо вдосконалення шляхів вирішення соціальних проблем; здійснення громадського контролю за діяльністю публічної влади).

Розроблено функціональну модель ГО як «дзеркала-випрямляча», під якою розуміється формат практичного відображення механізмів та інструментів публічно-управлінської діяльності інституцій ГС і публічної влади. Аргументовано особливості публічної ідентифікації ГО як осередків консолідації національних меншин в Україні. Запропоновано принципи наслідкового впливу публічної ідентифікації ГО нацменшин та обґрунтовано необхідність здійснення їхнього ребрендингу. Обґрунтовується, що громадські інституції є найкращою практичною формою представлення багатоманітності інтересів національних меншин. Запропоновано авторську схему синергетичних кіл взаємозв'язку національних меншин та їхніх організацій із загальнодержавним середовищем. Здійснено оцінювання інтегрованості ГО нацменшин в Україні (на прикладі Закарпатської області). Запропоновано прослідкувати процес наслідкового впливу публічної ідентифікації ГО нацменшин як їхнього ребрендингу.

Зроблено аналіз європейського досвіду використання державою суспільно-корисного потенціалу ГО та його застосування в українській практиці. Окреслено проблеми міжнародного іміджу ГО України та можливості його покращення. Проведено порівняльний аналіз головних тенденцій розвитку системи ГО у країнах Європейського Союзу, які межують з Україною та мають чимало спільних історико-культурних і громадсько-політичних ознак (Польща, Угорщина, Румунія). Вибірку обґрунтовано тим, що вони дають можливість скласти цілісну картину спільних та відмінних ознак у динаміці розвитку системи ГО у багаторівневому конструкті на глобальному (порівняння в межах ЄС), національному (суто державно-територіальний сегмент) і регіональному (локальне територіальне поширення) рівнях й оцінити ефективність їх публічного адміністрування та інституціональної взаємодії з органами державної влади.

Тенденції розвитку ГО у пропонованих країнах, що можуть слугувати добрим прикладом для України, визначено у наступному функціональному ланцюгу сприяння: державна політика – законодавчі норми – громадянська ініціатива – практика публічної взаємодії. Наголошено, що напрацювання у сфері співробітництва між урядовими інституціями та ГО мають мати сталі форми, а їхніми предметними проявами може слугувати досвід профільної взаємодії, коли міністерські відомства напряму співпрацюють з відповідними організаціями (приклад Румунії), ефективність процедури надання сервісних послуг та її діджиталізації (приклад Польщі) та скоординованої політики сприяння розвитку громадських організацій і, зокрема, етнонаціональних спільнот (приклад Угорщини). Доцільним можна розглядати формування й ефективну діяльність координаційного центру ГО національних меншин України з цілеспрямованою політикою інтеграції в українське суспільство.

У **п'ятому розділі** – *«Можливості модернізації державної підтримки діяльності громадських організацій у системі публічно-управлінських відносин»* – досліджено можливості використання механізму інституційного ребрендингу ГО в умовах децентралізації влади, застосування процесу їх функціонального комплаєнсу як цільового результату управлінських інновацій, адаптації концепту діджиталізації публічних послуг як інструменту оптимізації публічно-управлінських відносин та діяльності ГО у змісті її орієнтації на соціальні запити

суспільства і держави. Також обґрунтовано доцільність досягнення синергетичного ефекту взаємодії публічної влади і ГО.

Розроблено й обґрунтовано критерії механізму та фактори необхідності здійснення інституційного ребрендингу ГО в умовах децентралізації влади. Обґрунтовано необхідність кардинальної зміни інституційного позиціонування ГО. Визначено фактори та поетапність цієї процедури. Доведено, що однією із глобальних причин здійснення інституційного ребрендингу є злам усталеного у свідомості суспільства і держави способу використання публічного потенціалу ГО й анонсування цілком нового ідеологічного суспільно-корисного позиціонування з чітко вмотивованою стратегією розвитку суспільної взаємодії та перспективами активізації ролі соціального сервіс-провайдера у житті громадян. Підкреслено, що завдання державної політики – сприяти таким процесам, суспільним змінам, підтримати оновлення соціальної інституції, показати прихильність і зацікавленість у необхідності її інституційного ребрендингу. Динаміка демократичних змін, стратегічні цілі розвитку ГС, наявність та примноження інтелектуальних і технологічних ресурсів – це головні важелі синергетичного ефекту публічної взаємодії держави і соціуму для перспектив сучасного державотворення.

Актуалізується необхідність використання механізму інституційного ребрендингу як суспільної стратегії оновлення ГО, що здійснюється в унісон із процесом децентралізації влади, розвитку системи публічного управління й застосуванні функціонального комплаєнсу ГО як цільового результату управлінських інновацій, що спрямовані за сприяння державної політики на мінімізацію вразливості соціальної інфраструктури.

Пропонується участь ГО у процесі діджиталізації громадських та державних соціально-орієнтованих послуг, як перспектива оптимізації синергетичної діяльності держави, ГС й ГО як соціального сервіс-провайдера та виду суспільно-корисної дії. Ключовим інструментом у цьому процесі є публічно-управлінські інновації, які вмотивовано закладаються в основу державної політики сприяння розвитку ГО в Україні. Підкреслено, що взаємовплив органів державної влади, органів місцевого самоврядування і ГО із ефективним використанням оптимально обраних інструментів публічно-управлінських інновацій є прагматично життєво важливим для сучасного розвитку України.

Аргументовано, що наступний крок після інституційного ребрендингу ГО бачиться у запуску процесу її функціонального комплаєнсу як цільового результату публічно-управлінських інновацій у громадській сфері. Останнє і є головною метою оновлення бренду ГО, оптимізації публічно-управлінської ролі та зростання стабільної відповідальності ГО за свою діяльність. Визначено головні критерії оцінки потенційної можливості ГО (внутрішні та зовнішні умови) та її комплаєнс-ризиків. Обґрунтовано комплексні групи ризиків потенційної діяльності ГО під час надання соціальних послуг та критерії управління комплаєнс-ризиками. Проаналізовано актуальні підходи до застосування в практиці співпраці ГО з органами державної влади, органами місцевого самоврядування суспільно-корисних і соціально-орієнтованих процедур, які покликані, передусім, вмотивовано задовольнити життєво необхідні

інтереси громадян. Оновлене позиціювання ГО повинно змінити імідж об'єднань громадян і вказати на сумісність виконання державотворчих цілей у співпраці з іншими інституціями держави, а також на готовність до реалізації принципу взаємного доповнення суспільно-корисної дії. Зроблено спробу систематизувати потенціал взаємовпливу органів державного управління, місцевого самоврядування та ГО для визначення перспектив розвитку публічно-управлінських відносин в Україні. Синергетична хвиля єдності публічних інтересів держави і суспільства наділяє ГО специфічною соціальною місією в пропонованому спрямуванні, де інституційний ребрендинг і функціональний комплаєнс ГО має стати унормованим процесом вдосконалення публічно-управлінських відносин.

Запропоновано впровадження механізмів діджиталізації як інструменту оптимізації діяльності ГО. Процес діджиталізації соціальних послуг подано як один із прикладів розвитку ГО як соціального сервіс-провайдера за сприяння державної політики. Зроблено припущення, що для України в її нестабільному економічному стані ця актуальна проблема спрямована на перезавантаження характеру публічно-управлінських відносин із прицілом на якісне задоволення публічних інтересів усіх її громадян. Обґрунтовано, що налагодження конструктивної комунікації ГО із державою повинно принести позитивні плоди в трьох пріоритетних напрямках – *культурно-просвітницькому* (сприяння на державному і громадянському рівнях комплексному навчанню комп'ютерної та інформаційно-технологічної грамоти, цифрової компетентності, культури комунікації громадян), *соціальному* (надання якісних і справедливих, комфортних і доступних послуг, прививання належного рівня публічної активності та соціальної відповідальності громадян), *технологічному* (гарантія доступності для всіх громадян високошвидкісного та якісного інтернет-зв'язку й забезпечення відповідним програмуванням). Описано ключові кроки авторської діджитал-стратегії. Підкреслено, що державна політика повинна орієнтуватися на підтримку всіх можливих суспільних ресурсів, вдосконалюючи організаційні, правові, інформаційні, технологічні механізми державної політики сприяння розвитку громадських організацій в Україні з урахуванням запитів громадян.

Доведено важливість синергетичного ефекту публічного взаємовпливу держави, місцевого самоврядування і ГО. Наголошено на усвідомленні громадянами України державотворчої сутності публічного управління, яка передбачає активну демократизацію та публічну відкритість дій усіх учасників управлінсько-інноваційного процесу, в тому числі залучення до обговорення й прийняття суспільно значимих рішень представників усіх видів громадських добровільних формувань. Профіксовано повноваження суб'єктів досвіду, ініціатив і можливостей у змісті використання публічно-управлінських інновацій. Обґрунтовано, що для стратегічного планування державної політики щодо стимулювання розвитку інституцій «третього сектора» та їхньої співпраці з державними інституціями, необхідно врахувати декілька ключових принципів: визначення суспільних пріоритетів, узгодження інтересів сторін, перспективне планування дій, взаємна відповідальність та контроль.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено наукові положення й отримано нові результати, які дають можливість розв'язати важливу наукову проблему, що полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні та розробці науково-практичних рекомендацій щодо модернізації механізмів державної політики сприяння розвитку громадських організацій у сучасних умовах розвитку демократії та проведення реформи децентралізації. Визначення перспективних напрямів і конкретних засобів вказаної модернізації, а також місця і ролі ГО України у системі публічно-управлінських відносин дають можливість сформулювати наступні висновки та рекомендації.

1. Дослідження феномену «державної політики» як системи заходів реалізації інтересів держави і суспільства в умовах розвитку демократії та публічного управління доводить, що тема є актуальною науково-практичною і методологічною проблемою сучасного державотворення України. Багатоманітні теоретико-методологічні концепти про державну політику, державну / публічну владу, публічне управління, публічні інституції, якими є і ГО, можуть та повинні виступати цілісною системою забезпечення публічних інтересів громадян й сприяти розробленню ефективних механізмів державної політики сприяння розвитку ГО та реалізації інтересів як держави, так і ГС. Доведено, що державна політика має бути максимально наближена до сутності публічної політики, повинна враховувати перспективи міжсуб'єктних публічно-управлінських відносин, робити процедуру участі у суспільно-політичному житті та державотворенні доступною, публічною, надаючи своєчасні й ефективні сигнали для супроводу загальнодержавного курсу на формування засад сервісно-орієнтованих держави та еволюцію ГС.

Підтверджено, що державна влада є системою, що змістовно наповнена сукупністю відповідних правил, дій та заходів, які залучені до державотворення. Відповідно, державна політика, яка спрямовує до інтеграції перспективної діяльності інституції держави й ГС, керується цілком визначеним змістом спільних для всіх учасників публічно-управлінських відносин завдань, серед яких: право на участь у публічному управлінні; усвідомлення публічних інтересів усіх суб'єктів держави і суспільства; врівноваженість пріоритетних запитів держави і ГС; синергія всіх сторін державно-суспільних відносин на виконання державотворчих завдань; прийняття узгоджених і відповідальних колективних (інституцій держави і суспільства) рішень; покрокова реалізація запланованих суспільно-корисних, державотворчих цілей.

Доведено, що в сучасних умовах розвитку демократії ГС також є системою, яка динамічно самовідтворюється завдяки громадській активності та організаційній єдності. Наголошено, що це не тільки її найголовніша властивість, а й природна ознака управлінської публічності, яка внаслідок органічної взаємодії з державою набуває якостей публічної політики. Це дає можливість ГС стати замовником відповідних послуг, які повинна виконувати або ж належним чином супроводжувати держава, надаючи певні повноваження, зокрема і ГО. Відтак, держава як публічний та легітимний управлінський суб'єкт має керуватися не монопольним правом на управління, не ієрархічними амбіціями та

інтересами еволюції власних інституцій, що врешті стимулюватиме великомасштабну бюрократію та корупцію, а навпаки – послуговуватися бажаннями громадян та їхніх груп, організацій, інституцій ГС, а отже – співпрацювати, віддавати певну частку влади (управління) громадянам та їхнім об'єднанням. Підкреслюється природна спорідненість політичного і соціального складника за суб'єктністю та спрямованістю діяльності всіх учасників публічно-управлінських відносин. Звідси думка про те, що державна політика розглядається як сфера людського фактору, який підпорядкований динаміці публічно-управлінських інноваційних змін, є пріоритетно соціальною й потребує модернізації організаційних, правових, інформаційних і технологічних механізмів. Доведено, що зміст модернізації державної політики у напрямку сприяння розвитку ГО в Україні визначається позиціонуванням їхньої ролі в просторі публічної політики, усвідомленням державою ступеня готовності у тісній співпраці з інституціями ГС до виконання синергетичних дій у напрямку державотворення, розрахунків публічної політики влади в напрямку ефективного використання організаційного, інформаційного, технологічного потенціалу ГО, застосуванням публічно-управлінських інновацій у їхній суспільно-корисній діяльності, вдосконаленні нормативно-правової бази їх функціонування і взаємного бажання сторін співпрацювати заради розбудови стабільної, соціально справедливої, правової держави.

2. З'ясовано розуміння сутності й організаційно-функціональної сталості поняття ГО як демократичного елементу публічного управління і публічної політики в умовах модернізаційних змін. Обґрунтовано необхідність законодавчого суб'єктного виокремлення статусу ГО з-поміж інших об'єднань громадян внаслідок активної участі в публічно-управлінських відносинах та співучасті в процесах розвитку держави і суспільства. Уніфіковано та обґрунтовано найпоширеніші означення, які характеризують організаційну сутність ГО і визначають їх природну незалежність від державних інституцій: громадська і суспільна складова говорить про всезагальну соціальну основу організації (це люди, котрі тяжіють до об'єднання за певних обставин, бажань і сподівань); добровільність і самодіяльність організації свідчить про демократичність об'єднання громадян на основі певних спільних інтересів і визначення самостійних дій (зацікавленість у вирішенні спільних питань, планування й діяльність в інтересах об'єднання); автономність і незалежність вказує на відокремлення громадської організації не стільки від держави, скільки принципова приналежність до громадянського суспільства (інституційна незалежність, але не протидія, а навпаки – діяльнісна взаємодія з державою, з метою реалізації публічних завдань суспільства і держави); недержавний, неурядовий статус громадської організації є сутнісним обґрунтуванням її суспільної складової, яка задіяна в державній політиці як рівноправний партнер у державотворчих процесах, але водночас є поза політикою як суспільно-політичний суб'єкт (не урядовий і не державний інструмент); неприбутковий і некомерційний характер об'єднання гарантує незалежність громадських організацій від бізнесу, фінансових маніпуляцій, що значною мірою є політикою впливу і диктату, а також позбавляє самостійності й

публічності управління, веде до приховування джерел фінансування, грантоїдства й інших видів «тіньової» комерціалізації (створення громадської організації з метою заробітку, отримання прибутку тощо). Виділено й змістовно наповнено декілька узагальнених функцій громадських організацій: інституціональна, децентралізаційна, інтеграційна, захисна, виховна, кадрова, комунікативна, контролююча, регулятивна, управлінська.

Запропоновано авторське визначення ГО у наступній редакції: громадська організація – це, в широкому значенні, інституція громадянського суспільства, а у вузькому – позадержавне, самодіяльне, публічне об'єднання громадян, яке є інструментом забезпечення їхніх публічних прав та інтересів. Наголошено при цьому, що ГО не є ізольованими від держави інституціями, а навпаки – як представництва ГС повинні публічно взаємодіяти з державою, бути визнаними її політичною системою, отримувати сприяння від держави. Обґрунтовано важливість діяльності ГО як сучасного елемента публічної політики й суб'єкта процесу взаємовпливу на державотворчі процеси, особливо у контексті здійснюваної реформи децентралізації.

3. Проаналізовано багатогранну систему методологічного забезпечення дослідження, враховано її прикладний і міждисциплінарний характер, що зосереджує увагу на місці й ролі публічних інтересів громадян за допомогою їхніх об'єднань у середовищі ГС та за сприяння державної політики, відслідковує динаміку створення, розвитку, діяльності ГО. Наголошено, що методологічні концепти наскрізно пов'язані з проблемою організації та функціонування ГО як певної динамічної системи в публічно-управлінських відносинах, що стимульовані державою. Через гнучкість усталених методологічних концептів та глибоке розуміння предмету дослідження авторські методологічні експерименти є обґрунтованими й у значній мірі перспективними в умовах українських реалій (за сприятливих умов розвитку держави та ГС).

Використано й синтезовано низку загальнонаукових, філософських та спеціальних, конкретно-наукових методів, серед яких, зокрема, для можливості перспективної варіативності методологічного каскаду дослідження акцентовано увагу на модифікації системного та інституціонального методів, композиції синергетики, соціальної діалектики, порівняльного аналізу і синтезу, аналогії, структурно-функціонального методу, методу індукції та дедукції, моделювання, ідентифікації та ін. Вдосконалено методологічні підходи до розуміння й практичної мотивації функціонування ГО у взаємодії з публічною владою, а саме: *системний метод* (ГО як системне утворення, що взаємодіє з багатьма іншими нерозривними (системними) елементами), *інституційний метод* (переоцінка місця і ролі нових інституцій у житті суспільства, обґрунтування й уточнення критеріїв розмежування термінів «інститут» та «інституція», розуміння «інституції» як певної соціально організованої структури, установи, організації виходить із процесу формалізації групових публічних інтересів і цінностей, а також суспільно-прагматичної інституціоналізації), *метод синергетики* (синтезування «природної енергії» публічних інституцій держави та ГС у напрямку досягнення державотворчих цілей та розвиток синергетичних особливостей публічно-управлінської діяльності), *метод соціальної діалектики*

(сприйняття явищ і процесів розвитку держави та суспільства крізь систему реально існуючих та динамічно змінних публічних зв'язків і взаємодій, вироблення ефективної державної політики, яка застосовує кращі характеристики публічно-управлінського досвіду), *метод моделювання* (моделювання «піраміди інституціональної єдності», дослідження оптимізації багатоманітності державної політики сприяння розвитку ГО), *організаційно-поведінковий підхід* (вдосконалення публічно-управлінських особливостей діяльності ГО крізь зростання особистих організаційно-поведінкових якостей її членів), *метод ідентифікації* (багатоманітна ідентифікаційна властивість за багатьма показниками (національними, соціальними, професійними, гендерними, релігійними, віковими тощо)), *феноменологічний підхід* (самоактуалізація ГО відповідно до умов зовнішнього середовища, суб'єктивна здатність досягнути дійсність, що визначає відповідну її поведінку чи характер діяльності в конкретній ситуації, адекватність реакції на запити держави і суспільства, оцінка свого потенціалу та перспектив діяльності), *метод фасилітації* (метод відкритого простору) (можливість проявити себе активним суб'єктом публічно-управлінських відносин та позиціонувати себе надійним соціальним і суспільно-корисним сервіс-провайдером або соціальним партнером) та ін.

Запропоновано нові методологічні підходи до визначення механізмів публічної взаємодії держави і громадських організацій (модель «дзеркала-випрямляча», метод публічного взаємосприяння, консенсусна модель узгодження публічних інтересів інституцій громадянського суспільства і публічної влади, ін.). Зокрема, як авторський експеримент, запропоновано приміряти на ГО модель «дзеркала-випрямляча», під якою розуміється формат практичного відображення механізмів та інструментів публічно-управлінської діяльності інституцій ГС і публічної влади. Очікуваний «ефект дзеркала» – практична візуалізація, самоактуалізація та вдаль позиціонування ГО як потрібної для держави і суспільства інституції, що стимулює розвиток ГС і направляє державу на виконання перед ним своїх зобов'язань («дзеркало-випрямляч»). Покрокова динаміка процесу відкриває умовні, але важливі символи демократії – відкритість, публічність, доступність. У цій ситуації «дзеркало-випрямляч» не стільки не змінює природу реальності, скільки показує позитивну мінливість її відображення, тобто виконує функцію «випрямляча». Процедура обґрунтовує і процес публічної самоактуалізації ГО.

4. Запропоновано авторську етапізацію динаміки розвитку громадських організацій у незалежній Україні в контексті взаємодії з державою. У логіку критеріїв виділення класифікації вкладено хроніку суспільно-політичного розвитку України, у якій, у тій чи іншій мірі, відобразилася активність / пасивність ГО та їхня публічно-управлінська вмотивованість. Виходячи з цього, в основу етапізації закладено також кількісні, якісні та змістовні складові діяльності ГО, еволюцію законодавчих засад їх функціонування, специфіку взаємин між органами державної влади і об'єднаннями громадян, загалом. Враховуючи ці складові, запропоновано розглядати організаційний і змістовний розвиток ГО в Україні в розрізі таких етапів: 1) 1987 – 1990 рр.: стихійно-організаційний; 2) 1990 – 1998 рр.: базово-нормотворчий; 3) 1999 – 2005 рр.:

масово-мобілізаційний; 4) 2006 – 2012 рр.: частково-інституційний; 5) 2013 – 2017 рр.: активістсько-волонтерський; 6) 2018 р. – по теперішній час: суспільно-інституційний. Внаслідок здійсненого аналізу зроблено припущення, що динаміка розвитку ГО, реформа децентралізації з її публічно-управлінським змістом, перегляд пріоритетних завдань інституцій ГС у напрямку першочерговості суспільно-корисної дії та соціально орієнтованої праці сприяють початку нового етапу їхньої еволюції, спонукальними перевагами якого можуть стати три важливі моменти: процес інституційного ребрендингу з комплексно-цільовою переорієнтацією ГО на сферу сервісних послуг для всіх громадян із використанням модерних підходів публічно-управлінських та інформаційно-технологічних інновацій та тісною партнерською підтримкою держави; налагодження тісних партнерських контактів з територіальними громадами й вироблення механізмів взаємодії (особливо в місцях із вразливою соціальною інфраструктурою); прийняття спеціального Закону України «Про громадські організації» як результат синергетичної співпраці представників суспільства і держави у соціально орієнтованій державній політиці, а також впровадження «духу волонтерства» в практику публічно-управлінських відносин.

5. Уточнено і запропоновано авторське розуміння феномена суб'єктності ГО, відштовхуючись від аналізу явищ, що впливають на визначення такої суб'єктності в державі (внутрішнє і зовнішнє вираження). Наголошено, що фактор самоорганізації та постановки суспільно-корисних цілей визначає спроможність ГО до набуття нею публічної суб'єктності. Підкреслено, що суб'єктність не є довічним феноменом – її набувають у конкретних умовах діяльності свідомої самоорганізації – активної дії. Подається думка, що правильно вважати ГО свідомим соціальним носієм колективної активності, яка підживлюється з середини за допомогою взаємопов'язаних компонентів, серед яких: автономність, цілеспрямованість, креативність, комунікабельність, технологічність, інноваційність. Виділено складові суб'єктності ГО: схильність до автономії та самоорганізації; саморегулювання діяльності (саморозвиток); усвідомлення функціональної суті; формулювання суспільно-корисних цілей (цілеспрямованість); сервісно-орієнтоване призначення (надання послуг); свобода вибору соціальної дії; відповідальність за результати; агрегація інтелектуальних та інших ресурсів; готовність до співпраці з інституціями держави та суспільства.

Наголошується, що суб'єктність ГО залежить від уміння використати внутрішній потенціал для реалізації зовнішніх цілей діяльності. Тому визначено її як усвідомлену, цілеспрямовану та відповідальну соціально-рольову активність, що проявляється у готовності інституції до виконання сервісних суспільно-корисних дій. Суб'єктність ініціює процедуру інституціоналізації та синергію в системі публічно-управлінських відносин і надає цільової якості здійснюваним процесам. Доведено, що у суб'єктності ГО є значні перспективи підсилення сутності державної політики, яка має бути соціально-орієнтованою й через вдосконалення публічно-управлінських відносин може передувати формуванню успішних публічних взаємин суспільства і держави. Підкреслено, що суб'єктність ГО стимулюватиме інституції ГС до публічної співпраці з суб'єктами суспільно-державної взаємодії, що створить синергетичний ефект, спрямований на

забезпечення реалізації інтересів громадян.

Запропоновано функціональне визначення суспільно-корисної ГО та механізми її інституціоналізації в процесі співпраці з державною владою. Наголошено, що демократизація публічно-управлінських відносин та, зокрема, процес децентралізації скеровані передусім на переосмислення й перепрограмування спектру дій державної влади на тісну співпрацю із самоорганізованими ланками суспільства для надання якісних послуг. Держава у цьому процесі добровільно позбувається монопольного становища у форматі підконтрольності собі всіх сервісно-орієнтованих інструментів і спонукальним чином залучає до співпраці представників ГС. У ході цього «дзеркального» процесу державна політика, поступово перетворюючись у публічну політику в тій частині, яка стосується сервісної політики. За таких обставин все більше повноважень отримують інституції, що представляють ГС, яким передаються деякі публічно-управлінські функції на місцях. У авторському баченні саме ГО мають можливість стати соціальними сервіс-провайдерами нового типу синергетичної сервісно-орієнтованої державної політики. Передбачається, що факт залучення до цього процесу ширших верств населення має також спонукати суспільство до відродження та функціонування не ситуативного, а постійно існуючого «духу волонтерства», що притаманне об'єднанням громадян у демократичних країнах світу. Підкреслено, що принциповими перевагами, в разі залучення до публічної політики ГО як соціального сервіс-провайдера, можуть стати: цільове призначення, доцільність діяльності, публічність, інноваційність, соціальна відповідальність, а перспективними властивостями такої ГО виступають: активація дій; інтеграція суб'єктів; міжсуб'єктна комунікація; агрегація інтересів; консолідована дія; кооперація діяльності; гармонізація відносин; гібридизація дії. Наголошено й на урахуванні можливостей негативних тенденцій, які можуть бути викликані внаслідок невдалих дій ГО або ж скоріше не сприйняттям суспільством і державою нових форм та методів її діяльності: дегенерація, деградація, деактивація, дестабілізація.

6. Актуалізовано на необхідності розробки нових модернізаційних підходів і моделей до управління державотворчими процесами в Україні, що впливатимуть на державну політику сприяння розвитку ГО. Визначено вмотивоване формування сталого алгоритму інституціональної співпраці держави і ГО крізь зв'язок детермінуючого ряду елементів, серед яких: інтерес, мотив, можливість, стратегія, засоби, спроба, результат. Сформульовано «метод публічного взаємосприяння», в основу якого закладено мобілізаційно-організаційний підхід і метод соціальної мобілізації (визначено покрокові форми сприяння розвитку ГО в Україні: 1) конструювання відкритого (публічного) середовища, в якому формується розуміння спільного проєкту сервісно-соціального розвитку (свідомість, культура, правила, норми); 2) пошук моделі консенсусного узгодження публічних інтересів крізь призму синергетичного громадсько-державного управління (посередництво ГО суспільно-корисної дії, структурний центр акумуляції, планування та реалізації спільних інтересів); 3) усвідомлене моделювання публічно-управлінської діяльності (спільне консенсусне вирішення

суспільно значимих завдань через активну співпрацю сервісно-орієнтованих суб'єктів)).

Закладено можливість вирішення чисельних питань суспільно-державної життєдіяльності громад на основі ефективної публічно-управлінської взаємодії представників публічної влади й ГС. Підкреслено, що підхід вимагає використання багатогранності публічно-управлінських інновацій у процесі суспільно-державних відносин і відображає загальне ставлення політичного режиму до ГС в цілому та його інституцій, зокрема. Наголошено, що значною мірою інноваційні механізми інституціональної єдності ГО та влади повинні активізувати залучення до публічної політики таких форм самоорганізації громадянської життєдіяльності як територіальні громади. А нове їх позиціонування приваблює інтереси громад своєю готовністю до виконання соціальних замовлень місцевого населення на основі сучасних публічно-управлінських, організаційних, правових, інформаційних та технологічних механізмів, оскільки ГО, беручи на озброєння новітні підходи в публічній політиці, управлінні, комунікації, інноваціях, усвідомлено позиціонує себе необхідним посередником між державою та соціумом. Відтак, актуалізовано модернізацію організаційних та правових механізмів державної політики.

Запропонована модель консенсусного узгодження публічних інтересів крізь призму синергетичного громадсько-державного управління є однією із багатьох можливостей залучення суспільно-корисних інституцій до загальнодержавного контексту. Вона виступає важливим контентом соціальної комунікації, основою координаційно-управлінської діяльності, що загалом здійснює реальний та ефективний вплив на розвиток демократичного управління. Зазначено, що місце держави у пропонованій моделі не применшується, а тим більше не нівелюється взагалі. Державна влада, в силу своїх компетенцій та державної політики, повинна стимулювати ГО до державотворчої співпраці.

Визначено і обґрунтовано пріоритетні атрибути державної політики сприяння розвитку ГО, серед яких: публічність, легітимність, всезагальність, цілеспрямованість, автономність, динамічність, інноваційність. Усвідомлення пропонованих атрибутів державної політики щодо сприяння розвитку ГО, обґрунтування й конкретизація завдань виваженої державної політики матиме прикладну орієнтацію на ефективне вдосконалення досвіду публічної взаємодії всіх суб'єктів у напрямку успішного розвитку ГС в Україні й сприятиме модернізації досліджуваних механізмів.

7. Обґрунтовано причинні важелі визнання державою соціально-консолідуючої ролі ГО, у тому числі – національних меншин. Зокрема, актуалізовано на механізмах міжсуб'єктної взаємодії в кризових ситуаціях та ролі суспільної консолідації ГО, що впливають на рівень соціальної відповідальності та громадянської культури. Виділено найбільш вразливі для сучасної України кризові ситуації, які мають очевидний вплив на стабільність розвитку держави й потребують адекватної реакції з її боку в напрямку взаємовигідної співпраці з інституціями ГС: 1) політична (економічна) криза; 2) екологічна (техногенна) катастрофа; 3) війна (інший вид збройний конфлікт); 4) міжнаціональний (етнічний) і міжконфесійний конфлікт; 5) вірусна епідемія (масовий спалах будь-

якої хвороби, пандемія тощо) та ін. Обґрунтовано, що при таких обставинах у державну політику слід закладати механізми сприяння реалізації функціонального потенціалу ГО, які володіють значним людським капіталом, оперують провідними інтелектуальними, психологічними, креативними, інноваційними та іншими характеристиками. Запропоновано введення «режиму максимального сприяння розвитку ГО в кризових ситуаціях» за допомогою використання двох публічно-управлінських блоків: *державне забезпечення* (адекватна оцінка кризової ситуації; прогноз і контроль використання матеріально-фінансових та людських ресурсів; чітке планування дій суб'єктів антикризової програми; ефективне управління, публічно-управлінський та інший супровід; визначення напрямів співпраці й статусу організацій суспільно-корисної дії в конкретних кризових ситуаціях) та *державне стимулювання* діяльності інституцій ГС (здійснення інформаційно-просвітницької роботи; захист соціально вразливих груп населення; надання соціально-сервісних послуг громадянам; підтримка волонтерського руху й спрощення державно-податкового режиму в змісті супроводу матеріально-технічної допомоги громадянам; здійснення правового та іншого консультативно-дорадчого супроводу; стимулювання процесу діджиталізації сервісних послуг; підтримка прямої комунікації ГО із територіальними громадами; стимулювання активної роботи в місцях (регіонах) із вразливою інфраструктурою; проведення незалежних експертно-аналітичних досліджень; надання пропозицій щодо вдосконалення шляхів вирішення соціальних проблем; здійснення громадського контролю за діяльністю публічної влади).

Аргументовано особливості публічної ідентифікації ГО як осередків консолідації національних меншин в Україні. Запропоновано принципи наслідкового впливу публічної ідентифікації ГО національних меншин та обґрунтовано необхідність здійснення їхнього ребрендингу. Обґрунтовано, що громадські інституції є найкращою практичною формою представлення багатоманітності інтересів національних меншин. Запропоновано авторську схему синергетичних кіл взаємозв'язку національних меншин та їхніх організацій із загальнодержавним середовищем, де 1) – це середовище національної меншини (синергетичне коло першого рівня), 2) – ГО, що її представляють (синергетичне коло другого рівня), а 3) – загальнодержавне середовище (синергетичне коло третього рівня). Здійснено оцінювання інтегрованості ГО національних меншин в Україні (на прикладі Закарпатської області). Запропоновано прослідкувати процес наслідкового впливу публічної ідентифікації ГО національних меншин як їхнього ребрендингу крізь призму декількох важливих принципів: 1) сприйняття політичного режиму; 2) нормативно-правове регулювання діяльності; 3) характер міжнаціонального співжиття; 4) підвищення соціально-консолідуючої ролі; 5) очікування державного реагування.

Підтверджено, що ГО національних меншин в Україні слабо консолідовані між собою й частково інтегровані в українське суспільство, що вимагає цілеспрямованої уваги державної політики. Проаналізовано європейський досвід використання державою суспільно-корисного потенціалу ГО та його застосування в українській практиці. Окреслено проблеми міжнародного іміджу ГО України та можливості його покращення. Наголошено, що на імідж

впливають: проектно-грантова діяльність, зростання волонтерського руху, намагання вести публічну дискусію з державною владою стосовно стану і перспектив розвитку державотворення, уміння вдало використовувати успішний досвід демократичних країн світу щодо внормованих публічно-управлінських відносин між інституціями держави та ГС.

8. Доведено необхідність застосування публічно-управлінських інновацій у процесі державного сприяння розвитку ГО. Підкреслено, що механізми впливу на розвиток взаємодії всіх суб'єктів суспільно-державних відносин сформовані не тільки на технологічному, а й людському вимірах. Зміст публічного управління, у такому разі, базується на взаємній довірі й спільній відповідальності за результати діяльності як важливого елементу демократизації міжсуб'єктних відносин у державі. Підкреслено, що взаємовплив органів державної влади, органів місцевого самоврядування і ГО із ефективним використанням сучасних інструментів публічно-управлінських інновацій є прагматично важливим для розвитку України.

Запропоновано й обґрунтовано принципи формування стратегії державного стимулювання ГО, а саме: принцип визначення суспільних пріоритетів; принцип узгодження інтересів; принцип перспективного планування; принцип взаємної відповідальності та контролю. Зауважено, що одночасно українські ГО намагаються на практиці використовувати позитивний досвід суспільно-корисної діяльності інституцій ГС країн ЄС, приживлюючи традиційний і визначальний для сутності соціумних об'єднань соціально орієнтований «дух волонтерства». Підкреслено, що для практичного вдосконалення взаємодії держави і ГС слід постійно вдосконалювати державні механізми підтримки та заохочення діяльності ГО із метою цілеспрямованої та якісної децентралізації державного управління в різних суспільних сферах. Така програма соціумної самоорганізації передбачала б високий ступінь публічної участі громад, у тому числі етнонаціональних спільнот, у прийнятті рішень щодо задоволення конкретних запитів людської життєдіяльності за допомогою управлінських інновацій, пропагувала б «дух волонтерства» як основу гуманістичного суспільства, врешті-решт, орієнтувалася б на вирішення соціальних проблем громадян. Наголошено на ініціюванні відповідної нормотворчості, що стало б сигналом для влади з боку ГС у напрямку готовності до співпраці та відповідальності у виконанні державотворчих завдань. Наголошено, що це сприяло б усвідомленню всіма громадянами України акумулюючої ролі ГС та його значного впливу на перспективи публічного управління та розвитку соціально справедливої держави. Особливо це стосується тих категорій громадян багатонаціональних регіонів, інтереси яких включають аспекти громадянської інтеграції, національно-культурної та соціально-психологічної соціалізації, а також тих, котрі розраховують на взаємність відповідального управління як державних, так і громадських інституцій, у тому числі в локаціях із вразливою соціальною інфраструктурою.

Запропоновано механізм інституційного ребрендингу ГО, який спрямований на зміну усталеного в суспільстві способу діяльності організацій та їх публічного сприйняття. Здійснення інституційного ребрендингу дозволяє привести ГО у відповідність із сучасними суспільними вимогами і запитами, до трансформації її

суспільно-корисного призначення, оновлення відповідного публічного бренду, вдосконалює динаміку публічно-управлінських відносин. Виділено фактори процедури інституційного ребрендингу ГО: 1) застаріле позиціонування сутнісного значення; 2) низький рівень авторитету (публічної репутаційності); 3) динаміка розвитку ГС, держави та умов політичного режиму; 4) запити суспільства і постановка соціально значимих завдань; 5) вільний вибір соціальної дії за сприяння державної політики; 6) цілеспрямованість на консолідацію українського суспільства та виконання державотворчих завдань. Також запропоновано процес функціонального комплаєнсу ГО, що спрямований на цільовий результат публічно-управлінських інновацій у громадській сфері, оновлення публічного бренду ГО, оптимізації публічно-управлінської ролі та зростання стабільної соціальної відповідальності ГО за свою діяльність. Визначено головні критерії оцінки потенційних можливостей, комплаєнс-ризиків ГО та критерії управління ними.

Опрацьовано можливість використання процесу діджиталізації публічних послуг як один із прикладів модернізації діяльності ГО як соціального сервіс-провайдера за сприяння державної політики. Підкреслено, що така публічно-управлінська інновація виступатиме в суспільній практиці інформаційним і технологічним механізмом державної політики, спрямованим на модернізацію суспільно-державних відносин та інструменталізацію надання публічних послуг. Наголошено, що для України в її нестабільному економічному стані ця проблема спрямована на перезавантаження характеру публічно-управлінських відносин із прицілом на якісне задоволення публічних інтересів усіх її громадян за допомогою ГО і за сприяння держави. Визначено переваги незворотного процесу діджитал-трансформації. Доведено, що процес діджиталізації послуг з використанням ресурсів ГО має перспективи стати добрим прикладом синергетичної дії інституцій держави та ГС у напрямку державотворення й орієнтації на соціально справедливий характер публічних відносин й дає можливість значно спростити механізм комунікації громадян із державними установами, керівниками різних державних відомств, службовцями тощо. До того ж, цей процес має на меті й подолання такого ганебного явища в українському суспільстві як корупція.

Запропоновано ключові кроки авторської діджитал-стратегії та рольову диспозицію публічних сторін («акторів»). Змальована діджитал-взаємодія учасників ринку послуг постає «синергетичною формулою публічної взаємодії», оскільки доводить природну перевагу співпраці інституцій держави й ГС в контексті вдосконалення системи публічно-управлінських відносин. Констатовано, що державна політика повинна орієнтуватися на підтримку всіх доступних суспільних ресурсів, серед яких поряд із інформаційно-технологічними є й людські, інтелектуальні, а ГО може акумулювати значний потенціал соціально відповідального суспільства для синергетичного ефекту взаємодії з публічною владою, стаючи важливою сполучною ланкою держави і ГС, ефективно наповнити зміст їхніх публічно-управлінських відносин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А. В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин: монографія / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. 412 с.
2. Токар М. Закарпаття: нариси боротьби за українську державність (з історії неурядових громадських організацій) [співавт.: М. Басараб]; за заг. ред. М. Токаря. Ужгород: Карпати, 2018. 224 с. (*Особистий внесок: здійснено обґрунтування концепції, загальне редагування, 80% тексту*).
3. Токар М. Ю. Поетапний аналіз динаміки розвитку громадських організацій у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства. *Демократичне врядування: наук. вісн. Вип. 22 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. URL: www.dv.lvivacademy.com.
4. Токар М. Ю. Потенціал взаємовпливу держави, місцевого самоврядування і громадських організацій в Україні: інтеграція досвіду, ініціатив, можливостей. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Вип. 4 (57): у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. С. 26 – 36. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/164592>.
5. Токар М. Ю. Концептуальна дилема сутнісного розуміння державної політики розвитку неурядових громадських організацій. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. Вип. 4 (63). С. 56 – 62. URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-4/doc/1/1_7.pdf*.
6. Токар М. Ю. Актуальність забезпечення концептуальної єдності управлінської діяльності громадських організацій та держави. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. № 1 (55). С. 27 – 34*.
7. Токар М. Ю. Місце громадської організації в розвитку системи координат держави і суспільства. *Державне будівництво. 2019. № 2. URL: <http://db.journal.kharkiv.ua/index.php/db/article/view/60/54>*.
8. Токар М. Ю. Застосування системного методу в дослідженнях розвитку громадських організацій. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. Вип. 1 (64). С. 63 – 69*.
9. Токар М. Ю. Громадська організація як необхідний елемент демократичного управління. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Вип. 1 (58): у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2019. С. 88 – 99. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/168703>.
10. Токар М. Ю. Застосування механізму інституційного ребрендингу як суспільної стратегії оновлення громадської організації. *Демократичне врядування: електр. наук. вісн. Львів, 2019. Вип. 2 (24). URL: <http://dv.lvivacademy.com/article/view/198739>*.
11. Токар М. Ю. Напрями оптимізації державної політики сприяння розвитку громадських організацій в Україні. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. Вип. 2 (65). С. 54 – 61*.

12. Токар М. Ю. Консенсусна модель співпраці інституцій суспільства і держави в публічному управлінні. *Демократичне врядування*: наук. вісн. Львів, 2019. Вип. 1 (23). URL: <http://dv.lvivacademy.com/article/view/181481/182724>.

13. Токар М. Ю. Особливості суб'єктності громадської організації в публічно-управлінських відносинах сервісно-орієнтованих держави і суспільства. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. Вип. 3 (66). С. 69 – 77.

14. Токар М. Ю. Публічна політика як система використання потенціалу громадських організацій. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. Вип. 4 (67). С. 54 – 61.

15. Токар М. Ю. Функціональне визначення громадської організації як соціального сервіс-провайдера. *Ефективність державного управління*: зб. наук. пр. Вип. 60 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2019. С. 161 – 173. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/186761/189571>.

16. Токар М. Ю. Функціональний комплаєнс громадської організації як цільовий результат публічно-управлінських інновацій. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. Вип. 2 (56). С. 82 – 89.

17. Токар М. Ю. Актуальні виклики інституційного ребрендингу громадських організацій національних меншин України. *Аспекти публічної політики*. Дніпро: Грані, 2020. Том 8. № 2. С. 6 – 15.

18. Токар М. Ю. Вплив синергетики на модифікацію методології дослідження громадської організації як інституції громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. пр. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2020. Том 1 (81). С. 20 – 24. URL: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/201828/201784>.

19. Токар М. Ю. Діджиталізація як оптимізація взаємодії публічної влади і громадських організацій. *Аспекти публічного управління*. Том 8. Спецвипуск. № 1. 2020. С. 130 – 132. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/779/754>.

20. Токар М. Змістовна увага до феномену громадської організації в історії українських Конституцій. *Державне будівництво*. 2020. № 1. URL: <http://db.journal.kharkiv.ua/index.php/db/article/view/74>.

21. Токар М. Особливості публічної репутаційності громадських організацій як осередків консолідації національних меншин в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. Вип. 1 (57). С. 188 – 195.

22. Токар М. Ю. Практика ефективної взаємодії публічної влади і громадських організацій: європейський досвід для України. *Ефективність державного управління*: зб. наук. пр. Вип. 2 (63) / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 156 – 169. URL: <http://edu.lvivacademy.com/article/view/212673>.

23. Токар М., Петровський П. Роль громадських організацій національних меншин у процесі консолідації українського суспільства. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України*. Спецвипуск. К.: НАДУ, 2020. С. 74 – 78 (Особистий внесок: здійснено структурування статті, вибірку суб'єктів дослідження та їх аналіз).

24. Tokar, M. Rebranding Non-Governmental Organizations of national minorities in democratic countries: A vision of Ukrainian researchers. *Agathos. An Internathional Review of the Humanities and Social Science*. Volume 11, Issue 2/2020. pp. 297 – 306.

25. Tokar, M., Varenia, N., Kulchii, I. Conceptual model of the system of modern communications in public governance. *Public Administration and Law Review*. 2020. Vol. 4. URL: <https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/issue/archive> (Особистий внесок: здійснено структурування статті, модельну вибірку).

Б. Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Токар М. У джерел Народного Руху в Закарпатті. *Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ*. Одеса: Астропринт, 2009. С. 199 – 204.

2. Токар М. Регіональні рівні управління на прикладі повіту Сату-Маре (Румунія) та Закарпатської області (Україна). *Румунсько-Українські відносини: історія та сучасність: Зб. наук. пр. за матер. III Міжнародної наукової конференції «Румунсько-Українські відносини: історія та сучасність»* (30 червня – 1 липня 2010 року, м. Сату-Маре, Румунія). Ужгород – Сату-Маре, 2011. С. 341 – 345.

3. Токар М. Ю. Зміст регіонального елітотворення в Закарпатті на фоні загальнодержавних процесів в Україні. *Етнополітичні трансформації України в контексті інтеграційних процесів Центрально-Східної Європи: зб. матер. Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківська, 22 – 23 травня 2014 р.). Івано-Франківська, 2014. С. 344 – 349.

4. Токар М. Ю. Етапизація розвитку громадських організацій в Україні у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики»* (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року / відп. за випуск А. Романюк, В. Литвин, І. Осадчук. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. Вип. 3. 284 с. С. 188 – 197.

5. Токар М. Практика взаємодії державних органів влади в Румунії та Україні з національними інститутами громадянського суспільства: порівняльна характеристика. *Relatii Romano-Ucrainene. Istorie si Contemporaneitate: Volum Mare*. Satu Mare, 8 – 9 martie 2019. Satu Mare – Bucuresti, 2019. P. 301 – 312.

6. Токар М. Роль «третього сектору» в державотворенні Карпатської України. *Карпатська Україна – незалежна держава: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України* (м. Ужгород, 14 – 15 березня 2019 р.). Ужгород, 2019. С. 38 – 49.

7. Токар М. Ю. Актуальність соціальної ролі громадської організації крізь її інституціональне розуміння. *Проблеми розвитку публічного управління в Україні: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю* (м. Львів, 11 – 12 квітня 2019 р.) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2019. С. 64 – 68. URL: http://www.lvivacademy.com/download_2019/konferenciya_2019/konf_2019.pdf.

8. Токар М. Ю. Можливості співпраці громадської організації з об'єднаною територіальною громадою. *Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики: Збірник тез XIX Міжнародного наукового конгресу* (м. Харків, 19 квітня 2019 р.). Харків: ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. С. 177 – 180. URL: http://kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2019-2/2019_02.pdf.

9. Токар М. Ю. Мотиваційна складова гендерної просвіти в діяльності неурядових громадських організацій України. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри: Матер. II-ї Всеукр. наук.-практ. конференції* (м. Івано-Франківськ, 23 – 24 травня 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 79 – 85.

10. Токар М. Ю., Безега Т. М. Адвокатська діяльність братів Брацайків на Закарпатті. *International scientific and practical conference devoted to the celebration of 5th anniversary of Visegrad Journal on Human Rights «Development of legal science: choice mechanisms and priorities implementation»*: Conference proceedings, June 7 – 8, 2019. Snina: «Baltija Publishing». Р. 68 – 71. (Особистий внесок: здійснено аналіз активності адвокатської громадської організації, написання 90% тексту).

11. Токар М. Ю. Публічно-управлінські інновації в діяльності громадської організації. *Науковий збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційні технології як фактор розвитку суспільства»* (Київ, 17 грудня 2019 року). Київ: МАІТ, 2019. С. 116 – 118.

12. Токар М. Ю. Метод синергетики у дослідженнях громадської організації як феномену інтеграції людських ресурсів. *Публічне у правління XXI століття: портал можливостей: зб. тез XX Міжнар. наук. конгресу*. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2020. 524 с. С. 68 – 71.

13. Токар М. Ю. Методологія дослідження громадських організацій в системі загальнодержавних координат. *Розвиток публічного управління в Україні: наук.-практ. конф. за міжнар. уч.* (23 – 24 квітня 2020 р., м. Львів) / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 55 – 60.

14. Токар М. Реалізація публічних інтересів: територіальна громада і громадська організація. *Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку: матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 2020 р.): у 3 т. / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ: НАДУ, 2020. Т. 2. С. 238 – 240.

15. Tokar M. Zmena sociálnych javov u detí, ktoré prežili vojnový konflikt na východe Ukrajiny a pomoc mimovládnych organizácii. *Zbornik z odbornej konferencie s medzinárodnou účasťou «Trauma v detstve... Čo ďalej?»* (Piešťany, 25–26 septembra 2019). Warszawa. 2020. pp. 60 – 67. URL: https://detstvobeznasilia.gov.sk/web_data/content/upload/subsubsub/8/zbornik-piestany-2020-1-b5obalka-1.pdf.

В. Які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Токар М. Українці та партії й громадські об'єднання з огляду історичної традиційності. *Carpatica – Карпатика: Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії* / Ужгород. націон. ун-т, Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2001. Вип.12. С. 22 – 32.

2. Токар М. Ю., Басараб М. М. Крайова «Просвіта»: відродження організації та її статутні документи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород: Вісник Карпат, 2004. Вип. 11. С.172 – 179. (Особистий внесок: 80 % написання авторського тексту).

3. Токар М., Остапець Ю., Ключкович А. Політичні процеси в Закарпатті в контексті позачергових парламентських виборів 2007 року. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Вип. 7 –

8. Ужгород, 2007. С. 185 – 195 (*Особистий внесок: здійснено аналіз передвиборчої ситуації в регіоні, 30 % написання авторського тексту*).

4. Токар М. З історії кредитних спілок Закарпаття. *Україна фінансова: кредитні спілки Закарпаття: тематичний презентаційний зб.*, К.: 2007. С. 12 – 13.

5. Токар М., Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років XX століття): монографія; за заг. ред. М. Токаря; Серія: «Studia Regionalistica». № 1. Ужгород: Карпати, 2009. 336 с. (*Особистий внесок: зроблено загальне редагування, аналіз динаміки розвитку ГО*).

6. Токар М., Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія; за заг. ред. М. Токаря; Серія: «Studia Regionalistica». № 2. Ужгород: Карпатія, 2009. 408 с. (*Особистий внесок: зроблено загальне редагування, написання авторського тексту: 35% особистого внеску*).

7. Tokar M. Kárpátalja 1919 – 2009 történelem, politika, kultúra. Magyar Tudományos Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010. [авт. кол.: I. Csernicsko, R. Oficinszkij, J. Osztapес, L. Szarka, M. Tokar та ін.]; за заг. ред. С. Fedinec, M. Vehes (Tokar M. Politikai pártok és civil szféra. О. 63 – 79). 640 о.

8. Токар М., Остапець Ю., Кухарчук О. Суспільно-політичні процеси на Закарпатті (1991 – 2009 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Вип. 14. Ужгород, 2010. С. 215 – 227. (*Особистий внесок: здійснено аналіз передвиборчого розташування громадських і політичних сил, написання авторського тексту: 40%*).

9. Токар М., Лендшел М. Регіональні та місцеві аспекти політики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Вип. 15. Ужгород, 2010. С. 213 – 219 (*Особистий внесок: аналіз аспектів регіоналізму та чинників, які впливають на цей процес та публічні відносини, автор. текст: 50%*).

10. Токар М., Остапець Ю., Пелін О. Регіональні особливості президентських виборів 2010 р. в Закарпатській області. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Вип. 14. Ужгород, 2010. С. 106 – 122 (*Особистий внесок: здійснено аналіз передвиборчого розташування громадських і політичних сил*).

11. Токар М. Етнічна палітра громадських організацій Закарпаття. *Регіоналістика: інформаційно-аналітичний журнал*. Ужгород: Карпати, 2011. Вип. 1. С. 31 – 34.

12. Токар М., Остапець Ю. Президентські вибори 2010 року в Закарпатській області: аналіз результатів та поствиборче розташування політичних сил. *Політологічні та соціологічні студії: Вибірчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах*. Т. Х. Чернівці: Букрек, 2011. С. 316 – 345 (*Особистий внесок: здійснено аналіз передвиборчого стану громадських і політичних сил*).

13. Токар М. Закарпатська еліта у великій політиці. *Сучасна українська політика*. К.: Центр соціальних комунікацій, 2011. Вип. 22. С. 253 – 263.

14. Токар М. Розгалуження громадських організацій Закарпаття як прояв громадянського суспільства в Першій Чехословацькій Республіці. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: науковий збірник*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 189 – 195.

15. Токар М. Стажування в органах державної влади та місцевого самоврядування: методичні рекомендації для студентів спеціальності 8.15010002 «Державна служба» / Упорядники: Остапець Ю. О., Петрецький В.В., Попадюк Н. І., Токар М. Ю.; Навчально-методична серія «КАФЕДРА» / № 10. Ужгород, 2014. 32 с. (*Особистий внесок: розробка структури й написання тематичних анотацій*).

16. Токар М. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія. [авт. кол.: М. Токар, М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар та ін.]; за заг. ред. А. Круглашова і М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с. (*Особистий внесок: здійснено загальне наукове редагування, написання авторського тексту: С. 45 – 65 (частина 1), С. 191 – 212 (частина 3), С. 283 – 300, 317 – 332, 348 – 360, 384 – 396, 485 – 496 (50% – з частин 6, 7, 8, 9, 12), С. 533 – 541 (післямова)*).

17. Токар М. Закарпатський липень 25 років тому: під знаком народження Народного Руху України. *заКарпатія: просвітницько-пізнавальний портал*. 2014. URL: <https://zakarpatia.com.ua/?p=2412>

18. Токар М. Вивчення політичного образу регіону в теорії та практиці політичної регіоналістики. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2014. Вип. 9. С. 156 – 161.

19. Tokar M. «Carpathia» and Renaissance of Regional Historical and Cultural Heritage in Transcarpathia (Zakarpattia, Ukraine). *Innovative Methods in Education and Research*. Praha, 2015. pp. 27 – 31.

20. Токар М. Закарпаття в незалежній Україні (1991 – 2016): монографія. [авт. кол.: М. Токар, М. Басараб, М. Зан, Ю. Остапець, Ф. Шандор та ін.]; за заг. ред. М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 288 с. (*Особистий внесок: зроблено загальне наукове редагування, написання авторського тексту: С. 7 – 24 (100% – частина 1), С. 27 – 49 (70% – частина 2), С. 51 – 91 (40% – частина 3), С. 262 – 281 (100% – Resume)*).

21. Токар М. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: навчальний посібник. [авт. кол.: М. Токар, Є. Кіш, І. Палне Ковач, І. Стряпко та ін.]; упоряд. М. Лендшел. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с. (*Особистий внесок: написання авторського тексту: С. 215 – 234 (35% – розділ 6), С. 403 – 462 (10% – висновки)*).

22. Токар М. Політика примусу до миру в Україні: конфлікт регіональних інтересів. *Актуальні проблеми політичної науки*: Вип. 1. Ужгород, 2017. С. 26 – 32.

23. Токар М. Вимушена внутрішня міграція в Україні: проблеми зіткнення й адаптації регіональних ментальних культур. *Регіональні студії: наукове фахове видання*. №11. 2018. С. 90 – 94. URL: <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/index.php/11ua>.

24. Токар М. Громадська організація – модерний інструмент публічного управління. *Ročenka Ukrajinska-Slovenská. Podhájska*. 2018. S. 175 – 179.

25. Токар М., Остапець Ю. Електоральні процеси в Україні у контексті регіонального розмежування «Схід – Захід»: генеза протистояння та можливості його подолання. *Актуальні проблеми політичної науки*: Випуск 4. Ужгород, 2018. С.

4 – 37. (Особистий внесок: здійснено опис динаміки перевиборчих процесів та участі в них громадсько-політичних організацій).

26. Токар М., Червеньяк К. Громадські організації на захисті прав національних меншин *Пізнання змінює сприйняття: навчально-методичний посібник*; за заг. ред. М. Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2018. С. 78 – 80 (Особистий внесок: здійснено опис механізмів впливу на владу, загальне редагування).

27. Токар М. Суспільно-історичні та соціально-управлінські витоки громадських організацій Закарпатської області на початку сучасного українського державотворення. *заКарпатія: просвітницько-пізнавальний портал*. 2018. URL: <http://zakarpattia.com.ua/?p=3259>.

28. Токар М. Про традиції єднання українців у громадські організації. *Українське Державотворення: Альманах*. 2019. Вип. 1. Ужгород, 2019. С. 23 – 29.

29. Токар М. Ю. Реалії та досвід поширення гендерної культури громадськими організаціями в Україні. *Освіта Закарпаття*. 2019. Вип. 29 – 30. С. 28 – 30.

30. Токар М., Петровський П. Аналіз деяких методологічних підходів до дослідження громадської організації у сфері державного управління. *Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина: збірник наукових праць*. / Карпатський університет імені Августина Волошина; Редкол.: гол. ред. проф. В. Бедь, відп. ред. проф. М. Токар, чл.: проф. В. Бебик, проф. Р. Офіцинський, проф. Я. Ковальчик (Польща) та ін. Ужгород, 2020. Випуск 1. С. 211 – 227. (Особистий внесок: здійснено вибірку методологічних підходів та їх аналіз).

31. Токар М. Громадські організації та місцеві вибори: публічний інтерес громад. *Українське Державотворення: Альманах*. 2020. Вип. 2. Ужгород, 2020. С. 16 – 22.

32. Токар М. Громадські організації під час коронавірусної пандемії: порівняльний досвід України й Польщі. *заКарпатія: просвітницько-пізнавальний портал*. 2020. URL: <http://zakarpattia.com.ua/?p=3411>.

33. Токар М. Державна політика і громадянське суспільство: чим важливі акценти взаємодії. *Українське Державотворення: Альманах*. Вип. 3. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2020. С. 30 – 35.

34. Токар М. До питання проблем міжнародного іміджу сучасних українських громадських організацій. *Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. пр.* Вип. 1 (24). Ужгород, 2020. С. 65 – 73.

35. Токар М. Концентрація групових інтересів національних меншин громадськими організаціями Закарпатської області. *заКарпатія: просвітницько-пізнавальний портал*. 2020. URL: <http://zakarpattia.com.ua/?p=3362>.

36. Токар М. ОТГ + ГО = перспективна формула успіху та соціальна відповідальність кожного. *заКарпатія: просвітницько-пізнавальний портал*. 2020. URL: <http://zakarpattia.com.ua/?p=3440>.

37. Токар М. Питання громадської самоорганізації українців у історичній ретроспективі. *заКарпатія: просвітницько-пізнавальний портал*. 2020. URL: <http://zakarpattia.com.ua/?p=3364>.

АНОТАЦІЯ

Токар М. Ю. Державна політика сприяння розвитку громадських організацій в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2020.

У дисертації обґрунтовано теоретико-методологічні та практичні засади модернізації державної політики сприяння розвитку громадських організацій у сучасних умовах розвитку демократії та проведення реформи децентралізації, а також визначено перспективні напрями і конкретні засоби вказаної модернізації. Акцентовано увагу на мотивації функціонування громадських організацій у взаємодії з державною владою. Опрацьовано науково-дослідний доробок українських та іноземних теоретиків і практиків щодо ролі громадських організацій у публічно-управлінських відносинах держави й громадянського суспільства. Розкрито зміст теоретико-понятійного апарату за напрямом наукового дослідження. Вдосконалено розуміння державної політики як системи заходів реалізації публічних інтересів держави і суспільства. Обґрунтовано атрибути державної політики сприяння розвитку громадських організацій, вказано можливості модернізації її механізмів. Проаналізовано й удосконалено методологічні підходи до дослідження проблем державного сприяння розвитку громадських організацій України та їхнього функціонування. Акцентовано увагу на вдосконаленні методологічних конструктів системного, інституціонального, синергетичного та інших підходів. Обґрунтовано суспільно-історичні передумови та еволюцію нормативно-правового визнання державою актуалізованої суб'єктності громадських організацій. Розроблено етапізацію розвитку громадських організацій в Україні у контексті механізмів публічної взаємодії держави і громадянського суспільства. Охарактеризовано різновидності громадських організацій. Запроваджено новий підхід до функціонального визначення суспільно-корисної громадської організації як соціального сервіс-провайдера.

Удосконалено особливості суб'єктності громадських організацій у публічно-управлінських відносинах та підходи до їх актуалізованого позиціонування в державі та суспільстві. Запропоновано консенсусну модель узгодження публічних інтересів інституцій громадянського суспільства і публічної влади, в основу якої закладено мобілізаційно-інтеграційний засіб організації громадян та рольову функцію суспільно-корисної дії.

Обґрунтовано стратегічні цілі та причинні важелі визнання державою соціально-консолідуючої ролі громадських організацій у змісті викликів сучасного державотворення. Розроблено функціональну модель «дзеркала-випрямляча», під якою розуміється формат практичного відображення механізмів та інструментів публічно-управлінської діяльності інституцій громадянського суспільства і державної влади. Аргументовано особливості публічної ідентифікації громадських організацій як осередків консолідації національних меншин в Україні. Здійснено аналіз європейського досвіду використання

державою суспільно-корисного потенціалу громадської організації та його застосування в українській практиці. Окреслено проблеми міжнародного іміджу громадських організацій України та можливості його покращення.

Доведено необхідність застосування управлінських інновацій у напрямку надання громадськими організаціями публічних послуг громадянам. Запропоновано вдосконалення механізмів діджиталізації як інструменту оптимізації діяльності громадських організацій. Розроблено й обґрунтовано критерії механізму та фактори необхідності здійснення інституційного ребрендингу громадських організацій в умовах децентралізації влади. Наскрізно обґрунтовано необхідність модернізації організаційних, правових, інформаційних, технологічних механізмів державної політики сприяння розвитку громадських організацій в Україні.

Ключові слова: державна політика, публічна влада, механізми державної політики, громадська організація, громадянське суспільство, система державного управління, публічно-управлінські відносини, міжсуб'єктна взаємодія, суб'єктність, публічні / сервісні послуги, інновації, інституційний ребрендинг.

ANNOTATION

Tokar M. Yu. The State Policy to Promote the Development of Non-Governmental Organizations in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for a Doctor Degree in Public Administration, specialty «Mechanisms of Public Administration». – The Private Joint-Stock Company "Higher Education Institution "Interregional Academy of Personnel Management", Kyiv, 2020.

The dissertation substantiates the theoretical and methodological principles and develops practical approaches to understanding the mechanisms of state policy to promote the development of public organizations and motivate the functioning of public organizations in cooperation with public authorities. Research achievements of Ukrainian and foreign theorists and practitioners on the role of public organizations in public-administrative relations between the state and civil society have been studied. The content of the theoretical and conceptual apparatus in the direction of scientific research is revealed. The understanding of state policy as a system of optimization measures for the realization of public interests of the state and society has been improved. The attributes of the state policy of promoting the development of non-governmental organizations as a democratic element of public administration are substantiated. The necessity of activating the public essence of the non-governmental organization as a democratic element of public administration is proved.

Methodological approaches to the study of problems of state support for the development of non-governmental organizations of Ukraine and their functioning are analyzed and improved. Emphasis is placed on improving the methodological constructs of systemic, institutional and synergetic and other approaches in public administration. An attempt has been made to extrapolate the method of facilitation to the social life of associations of citizens – the organization of a high-quality process of public interaction of state and society institutions. The categorical and conceptual apparatus of theoretical support of public administration science has been improved and

expanded («socially useful non-governmental organization», «institutional rebranding of a non-governmental organization», «functional compliance of a non-governmental organization», «social service provider», etc.).

Socio-historical preconditions and evolution of normative-legal recognition by the state of actualized subjectivity of non-governmental organizations are substantiated. The staging of the development of non-governmental organizations in Ukraine in the context of mechanisms of public interaction between the state and civil society has been developed. Varieties of non-governmental organizations are characterized. A new approach to the functional definition of a socially useful non-governmental organization as a social service provider has been introduced. The fundamental advantages of the properties of such a non-governmental organization are determined. Emphasis is placed on improving national legislation in the direction of clarifying all spectra of public life of non-governmental organizations, in order to avoid their formalization. The opinion is raised about the need to adopt a special Law of Ukraine «On Non-Governmental Organizations» with a clear functional content of public administration content. The peculiarities of the subjectivity of non-governmental organizations in public-administrative relations and approaches to their actualized positioning in the system of development of public-administrative relations have been improved.

The current state and prospects of using the potential of non-governmental organization in public administration relations are studied. A consensus model of coordination of public interests of civil society institutions and public authorities is proposed, which is based on the mobilization and integration tool of the organization of citizens and the role function of socially useful action. The «method of public mutual assistance» is formulated, which is based on the mobilization-organizational approach and the method of social mobilization, where step-by-step forms of promoting the development of non-governmental organizations in Ukraine are formed.

The strategic goals and causal levers of the state's recognition of the social-consolidating role of non-governmental organizations in the content of the challenges of modern state-building are substantiated. A functional model of a non-governmental organization as a «rectifier mirror» has been developed, which means a format of practical reflection of mechanisms and tools of public administration activities of civil society institutions and public authorities. The peculiarities of public identification of non-governmental organizations as centers of consolidation of national minorities in Ukraine are argued. The principles of consequential influence of public identification of non-governmental organizations of national minorities are offered and the necessity of their rebranding is substantiated.

An analysis of the European experience of the state's use of socially useful potential of a non-governmental organization and its application in Ukrainian practice is made. The problems of the international image of non-governmental organizations of Ukraine and the possibilities of its improvement are outlined. The necessity of application of managerial innovations in the direction of rendering public services by non-governmental organizations to citizens is proved. The criteria of the mechanism and the factors of necessity of institutional rebranding of non-governmental organizations in the conditions of decentralization of power are developed and

substantiated. The introduction of digitalization mechanisms as a tool for optimizing the activities of non-governmental organizations is proposed.

Emphasis is placed on the awareness of the citizens of Ukraine of the state-building essence of public administration, which provides for active democratization and public openness of all participants in the management and innovation process, including involvement in the discussion and adoption of socially significant decisions of all types of public voluntary formations. The necessity of modernization of organizational, legal, informational, technological mechanisms of the state policy to promote the development of public organizations in Ukraine is thoroughly substantiated.

Keywords: public policy, public authority, mechanisms of state policy, non-governmental organization, civil society, system of public administration, public-administrative relations, intersubject interaction, subjectivity, public services, innovations, institutional rebranding.

Відповідальний за випуск Петровський Петро Михайлович

Підписано до друку 24.11.2020. 60х841/16. Обсяг 1,9 обл.-вид. арк.
Папір офсетний. Наклад 120 прим. Зам. № 1155.

Видавець і виготовлювач
ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039, Київ-39, просп. Лобановського, 119, літ. ХХ

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*